

KARS YÖRESİ ÂŞIKLARININ USTA-ÇIRAK GELENEĞİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ferhat ASLAN*

Özet

Türk âşıklık geleneğinin dayandığı temel öğretim yöntemi usta-çırak ilişkisidir. Toplumun değer yargılarından kaynaklanan usta-çırak ilişkisi, tarih boyunca âşıklık geleneğini nesilden nesile intikal ettiren ve geleneği şekillendiren önemli unsurlardan biri olmuştur.

Âşıklık geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan usta-çırak ilişkisi geçmişten günümüze kadar yaşamış olan âşıklar arasında bilgi, görgü ve tecrübenin iletimini sağlayan bir köprü vazifesi görmüş, bunun sonucu olarak da âşık kollarının meydana gelmesini sağlamıştır.

Bu makalede; âşık edebiyatının temsilcileri olan âşıkların usta-çırak ilişkisi içerisinde nasıl yetiştikleri, çırakların ustalarından aldıkları edebî ve meslekî terbiye ile eğitimin nasıl olduğu Kars yöresindeki âşıklar ele alınarak incelenmiştir.

Çalışmamızda yazılı kaynaklardan faydalandığı gibi yöre âşıklarından derleme yoluyla önemli veriler elde edilmiş ve bu verilerden hareket edilerek usta-çırak ilişkisinin mahiyeti ortaya konulmaya çalışılmıştır.

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, faslan@istanbul.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Âşıklık, gelenek, ustalık, çıraklık, eğitim, öğretim, yöntem, Kars.

ASSESSING KARS REGION ASHIKS IN THE CONTEXT OF “MASTER-APPRENTICESHIP” TRADITION

Abstract: The main training method which Turkish minstrelsy tradition is based on is master-apprentice relationship. This relationship which takes its source from the values of the society is one of the essential factors that has always enabled the transmission of minstrelsy tradition between generations and shaped it throughout the history.

Master-apprentice relationship that has a special place in the minstrelsy tradition has served as a bridge enabling the transmission of knowledge, manners, and experience between the minstrels of the past and present, which resulted in the formation of minstrel branches.

The way how the minstrels who the representatives of minstrel tradition are trained in master-apprentice relationship, and what kind of literary and professional education they receive from their masters are investigated in this article which focus on minstrels from Kars province.

This article explains essential characteristics of master-apprentice relationship through valuable data which was collected from the minstrels of the area as well as the written resources cited in this article.

Key Words: Minstrelsy, tradition, master, apprentice, training, education, method, Kars.

GİRİŞ

Türk tarihinin en eski devrelerine kadar uzanan “ozan-baksı” geleneğinin bir devamı olan âşık edebiyatı ile ilgili çalışmalar ancak folklorun Türkiye’de bir bilim dalı olarak kabul edilmesiyle birlikte yoğunluk kazanmıştır.

Âşıklık geleneği ile ilgili ilk ve en önemli çalışmaları M. Fuad Köprülü’nün yaptığını görmekteyiz. Köprülü’ye göre âşıkların yetiştiği çevreyi bilmeden bu sahaya ait etraflı bilgi edinilemez. Bundan dolayı âşıkları, dolayısıyla âşık edebiyatını ortaya çıkaran çevreyi öğrenmek gerekir. Bu

fikirden hareket eden Köprülü âşıkların yetiştiği çevreyi ikiye ayırır: 1. Şehir muhitinde âşıklar, 2. Köy ve aşiret çevrelerinde âşıklar.¹

Şehir muhitinde yetişen âşıklar hakkında bilgi verirken Köprülü şöyle der: *“Başka esnaf teşekküllerinde olduğu gibi, Âşıklar teşkilâtında da çıracak’lıktan başlayarak Âşık oluncaya kadar geçirilmesi icabeden birçok dereceler vardı. Bilhassa, büyük, şöhretli Âşıkların etrafında, saz şâirliğine meraklı, isti’datlı birçok gençler çıracak olarak toplanırlar üstadtan mahlâs -yani şiirlerinde kullanacakları ad- alırlar, Âşık olmak için zarûrî olan edebî ve meslekî terbiyeyi gördükten sonra fasıl’lara girmeye başlarlar, memleket içinde uzun seyahatlere çıkarlar, nihayet Âşık olurlardı.”*²

Yukarıda Fuad Köprülü’nün değindiği âşıklar arasında mevcut olan bu usta-çıracak geleneğinin mahiyetinin ne olduğu, bir çırağın usta bir âşık yanında saz çalıp âşık fasıllarına katılarak dinleyici kitle karşısında âşıklık geleneğini icra edebilme ve irticâlen şiir söyleyebilme gücüne erişene kadar nasıl bir edebî ve meslekî terbiye gördüğü konusu âşık edebiyatı araştırmacılarının çok fazla dikkatini çekmemiş ve bugüne kadar pek az araştırmaya konu olmuştur.

Âşıklık geleneği içerisinde çok önemli bir yeri olan usta-çıracak ilişkilerini incelemek bu geleneğin nasıl oluştuğunu, âşıklık geleneği üzerinde ne gibi etkilere sahip olduğunu araştırmak hiç şüphesiz konu ile ilgili yapılacak olan diğer çalışmalara da önemli katkılar sağlayacaktır.

Yüzyıllardır devam eden usta-çıracak ilişkisi; âşıklık geleneğine estetik bir boyut kazandırmış, âşıklık geleneğinin icaplarını nesilden nesile taşıyan bir köprü vazifesi görmüş ve böylece de geleneğin geçmişten geleceğe devamlılığını sağlamıştır.

Bugüne kadar âşık edebiyatı hakkında pek çok çalışma yapılmış ve böylece bu edebiyatın mahiyeti, şahıs kadrosu ve edebî örnekleri aydınlatılmıştır.

Bununla birlikte âşık kollarının oluşmasına zemin hazırlayan usta-çıracak ilişkisi de Türk kültür hayatını yansıtmaları bakımından aydınlatılması gereken çok önemli bir konudur.

¹ Bkz. M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, C: I, 3. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul 1989, s. 173-178.

² A. e., s.176

Usta-çırak ilişkisine dair çalışmamızı, âşıklık geleneğinin Türkiye'deki en önemli merkezlerinden biri olan ve bugün dahi geleneğin canlı olarak yaşadığı Kars yöresi âşıkları ile sınırlandırmış bulunmaktayız. Konumuza geçmeden önce âşıklık geleneği içinde doğrudan usta-çırak ilişkilerini ele alıp incelemeye çalışan bazı önemli çalışmaları kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz:

Bu konudaki önemli çalışmalar arasında İhsan Ozanoğlu'nun *Âşık Edebiyatı*³ adlı eseri ile Hasan Özdemir'in "Âşık Şiiri"⁴ adlı basılmamış doçentlik tezi zikredilebilir.

Bu çalışmalarda İhsan Ozanoğlu ve Hasan Özdemir, bir âşık adayının âşıklığa yönelmesini, başlamasını ve yetişmesini, çırağın usta bir âşık oluncaya kadar geçirdiği eğitim safhalarını genel olarak ele almışlardır.

Mehmet Yardımcı; "Halk Şiirinde Bade İçme, Mahlas Alma ve Usta Çırak Gelenekleri"⁵ adlı makalesinde âşıklık geleneklerinden olan bade içme ve mahlas almanın yanında kısaca usta-çırak geleneğini de daha önce âşık edebiyatı ve âşıkların hayatları ve eserleri ile ilgili hazırlanmış yayınlardan hareket ederek ele almaya çalışmıştır.

"Sivas Yöresi Âşıklarında Çıraklık Geleneği"⁶ adlı çalışmasıyla usta-çırak geleneğini Sivas yöresi sınırları içinde ele alan Doğan Kaya bu çalışmasında Sivaslı âşıklar hakkında daha çok yayımlanmış olan eserlere dayanarak Sivaslı âşıkların ustalarının ve çıraklarının kimler olduğu konusuna açıklık getirir.

Doğan Kaya'nın; "Edebiyatımızda Âşık Kolları ve Şenlik Kolu"⁷ adlı makalesi usta-çırak geleneğinden ve Emrah Kolu (Tokat-Kastamonu Yöreleri), Ruhsatî Kolu (Sivas), Dertli Kolu (Bolu-Kastamonu-Çankırı Yöreleri), Sümmanî Kolu (Erzurum), Derviş Muhammed Kolu (Malatya), Huzurî Kolu

³ Bkz. İhsan Ozanoğlu, *Âşık Edebiyatı*, Şenkıral Matbaası, Kastamonu 1940.

⁴ Bkz. Hasan Özdemir, *Âşık Şiiri*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara 1986.

⁵ Bkz. Mehmet Yardımcı, "Halk Şiirinde Bade İçme Mahlas Alma ve Usta Çırak Gelenekleri", *Halkbilim ve Edebiyat Yazıları*, Açıksöz Yayınları, Malatya 1993, s. 2-16.

⁶ Bkz. Doğan Kaya, "Sivas Yöresi Âşıklarında Çıraklık Geleneği", *İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumunu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995, s. 321-330.

⁷ Bkz. Doğan Kaya, "Edebiyatımızda Âşık Kolları ve Şenlik Kolu", *Türk Kültürü*, C: XXV, S. 412, Ağustos 1997, s. 499-508.

(Artvin), Şenlik Kolu (Doğu Anadolu-Azerbaycan) mensubu olan âşıkların isimlerini zikretmesi bakımından kayda değer bir çalışmadır.

Yine Mehmet Yardımcı'nın hazırlamış olduğu *Başlangıçtan Bugüne Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri*⁸ adlı kitabın “Âşıklık Gelenekleri” kısmında “Usta-Çıracak” başlığıyla bu konuya değinilmiş ve usta-çıracak geleneğinden kısaca bahsedildikten sonra “Âşık Kolları” hakkında bilgi verilerek XIX. ve XX. yüzyıllarda usta-çıracak geleneği içinde yetişen âşıkların isimleri belirtilmiştir.

Erman Artun'un; *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*⁹ adlı kitabında “Çıracak Yetiştirme (Kapılanma)” başlığı altında genel hatlarıyla usta-çıracak ilişkisine değinilmiştir.

Metin Özarslan ise daha sonra kitap olarak yayımladığı *Erzurum ve Çevresinde Âşıklık Geleneğinin Bugünkü Durumu*¹⁰ adlı doktora çalışmasında Erzurum yöresi âşıklık geleneğini ayrıntılarıyla incelemiştir.

Özarslan çalışmasının “Âşığın Yetiştirilmesi” adlı bölümünde usta-çıracak ilişkilerine değinmiş çıracaklık, kalfalık ve ustalık dönemlerinden bahsederek bir âşığın nasıl yetiştiği, nasıl bir eğitimden geçtiği hakkında çok önemli bilgiler vermiştir.

Kars yöresi âşıklık geleneği içerisinde var olan usta-çıracak ilişkisi hakkında müstakil olarak yapılan ilk çalışma tarafımızdan hazırlanan: “Kars Yöresi Âşıklarında Usta-Çıracak İlişkileri”¹¹ adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezidir.

Ferhat Aslan bu çalışmasında farklı yaş gruplarına mensup 21 Karslı âşıktan derleme yöntemiyle elde ettiği bilgiler ışığında Kars yöresi âşıkları arasında zayıflamakla beraber hâlâ canlılığını devam ettiren usta-çıracak ilişkisinin mahiyetini ayrıntılarıyla incelemeye çalışmıştır.

⁸ Bkz. Mehmet Yardımcı, *Başlangıçından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri*, 3. bs., Ürtin Yayınları, Ankara 1999, s. 185-191.

⁹ Bkz. Erman Artun, *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 63-64.

¹⁰ Bkz. Metin Özarslan, *Erzurum ve Çevresinde Âşıklık Geleneğinin Bugünkü Durumu*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halkbilimi (Folklor) Bilim Dalı, Ankara 1999. Kitap olarak Bkz. Metin Özarslan, *Erzurum Âşıklık Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 105-117.

¹¹ Bkz. Ferhat Aslan, *Kars Yöresi Âşıklarında Usta-Çıracak İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2002.

A. Kars Yöresi Âşıklarının Çıraklığa Başlama Sebepleri

Âşıklık geleneğinde bir âşığın bu geleneğe karşı duyduğu sevgi, heves ve öğrenme isteği onu bu geleneğe yönelten en önemli sebeplerdir. Bu sebeplerin yanında âşık adayının öğrenme gücü, sesinin güzel olması vb. gibi şahsî yetenekler de âşığı geleneğe yönlendirir.

Kars yöresi âşıkları üzerine yaptığımız incelemeye göre âşıklarımızın geleneğe yönelmeleri ve çıraklığa başlama sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Aile Büyüklerinden Tevarüs Etmeyle Âşıklığa Yönelme: Kars yöresi âşıklarında, âşıklığa başlamanın, yönelmenin en önemli sebebi âşık adayının ailesinde bu geleneğin temsilcisi bir âşığın olmasıdır. Âşık adayı ya babasının ya da yakın bir akrabasının yanında çırak olarak bulunur ve bu geleneği öğrenir. Kars yöresinde bu sebepten âşıklığa yönelen pek çok âşık mevcuttur.

Kars yöresi âşıklarının genel düşüncelerine göre; babasının yanında çıraklık yaparak âşıklık geleneğini öğrenenlerin, geleneği icra etmede daha başarılı olma imkânları vardır. Çünkü çırak (oğul) ustanın (babasının) yanında daha fazla kalma ve onun bilgilerini eksiksiz öğrenme şansına sahiptir. Usta (baba) da oğlu olan çırağını yetiştirmede daha çok özen gösterir.

Mülakat yaptığımız âşıklar arasında aile büyüklerinden tevarüs etmeyle âşıklığa yönelenleri şöyle sayabiliriz:

Murat Çobanoğlu; Murat Çobanoğlu Âşık Şenlik'in çırağı olan Gülistan'ın oğludur, bu sebeple küçük yaşlardan itibaren babasının yanında âşık meclislerine katılmıştır. Böylece Murat Çobanoğlu babasının etkisiyle âşıklığa yönelmiştir.

Günay Yıldız; Günay Yıldız'ın babası usta âşık Karahanlı Murat Yıldız'dır. Günay Yıldız, babasının etkisiyle âşıklığa yönelmiş ve babasına çıraklık yapmıştır. Babasının yanında âşık meclislerine giderek bu geleneğin inceliklerini öğrenmiştir. Şu anda da kendi oğlunu çırak edinerek âşıklık geleneğini oğluna öğretmektedir. Bu yönüyle Günay Yıldız aile büyüklerinden tevarüs etmeyle âşıklığa yönelen Kars yöresi âşıklarına en iyi örneklerden birini teşkil etmektedir.

Yine İsmail Aladağlı; babası Laçın Aladağlı'nın, Bayram Denizoğlu; babası Durmuş'un, Maksut Feryadî; babası İskender'in, Mahmut Demirci; babasının amcası oğlu Feyzi'nin, Mahir Altuntaş; teyzesinin kocası olan Yaşar Reyhanî'nin etkisiyle âşıklığa yönelmişlerdir.

Ayrıca Kars yöresi âşıkları için mensup olunan aileden âşıkların çıkması da bir övünç kaynağıdır. Çünkü âşıklık geleneğini bilen, içinden âşıkların çıktığı bir aileye mensup olmak âşık adayının yetişmesine ve âşıklıktaki gücüne olumlu etkiler yapmaktadır.

İsmail Azerî; dedesi Aziz'in de âşık olduğunu, Âşık Alesker ile de aynı soydan geldiğini belirtmektedir. Maksut Feryadî kendi âşıklığının soydan gelen bir özellik olduğunu, Mahir Altuntaş da dedesinin irticalen şiir söyleme kabiliyetine sahip olduğunu, Yener Yılmazoğlu ise anne tarafında çalıp söyleme, hikâye tasnif etme yeteneğinin olduğunu belirterek bunlardan dolayı kıvanç duymaktadırlar.

2. Âşıklardan Etkilenmeyle Âşıklığa Yönelme: Kars yöresi âşıklarını bu geleneğe yönelten önemli bir sebep de bu âşıkların geleneğin hâlen canlı olarak yaşandığı bir çevre içerisinde bulunmalarındır. Âşık adayı gelenek temsilcisi usta âşıkların yakınında bulunmakta, onların özellikle köy düğünlerindeki, köy odalarındaki meclislerini, fasıllarını takip etmekte, hatta usta âşıklarla arkadaşlık etmekte ve seyahatlere çıkmaktadır. Böylece âşık adayı, geleneği usta âşıkların yakınında bulunarak, yaşayarak öğrenmekte ve âşıklığa yönelmektedir.

İsmail Azerî, Arif Tellioglu, Hakkı Yerlioğlu, Mahir Altuntaş, İlgar Çiftçioğlu, Âdem Aydın vb. âşıklar köylerindeki âşık fasıllarına gelen usta âşıklara olan sevgi ve hayranlıklarıyla âşıklığa yönelmişlerdir.

3. Âşıklığa Yönelmede Çevredekilerinin Etkisi: Kars yöresi âşıklarının âşıklığa yönelmelerindeki bir diğer sebep de çevrenin etkisidir. Çevredeki insanların teşvikleri âşık adayını bu geleneğe yönelten yardımcı bir etkidir. Âşık adayları, en başta seslerinin güzel oluşundan, usta âşıkların eserlerini bilmelerinden dolayı yakınları tarafından bu geleneğe yönlendirilirler. Âşık adayını geleneğe yönlendiren kişiler bazen İsmail Aladağlı, Bayram Denizoğlu ve Arif Tellioglu'nda olduğu gibi anne-baba; Yener Yılmazoğlu'nda olduğu gibi akrabalar; İsmail Azerî, İsa Özkan Viranî ve Mürsel Sinan'da olduğu gibi köylüler; Şeref Taşlıova, Kağızmanlı Mahmut Demirci, Bayram Denizoğlu ve Maksut Feryadî'de olduğu gibi okuldaki öğretmenler de olabilmektedir.

4. Rüya İle Âşıklığa Başlama: Türk kültürünün önemli motiflerinden biri olan rüya motifi; âşıklık geleneği içinde, sade kişilikten sanatçı kişiliğe geçişi sağlayan unsurlardandır.

Kars yöresi âşıklarının pek çoğu rüya ile âşıklığa başlamışlardır. Bu rüyalarda bir pir ya da onu temsil eden bir kişi tarafından âşığa bâde sunulmaktadır. Rüyaların içeriği genel itibariyle birbirine benzemekle beraber bazı küçük farklılıklar da göstermektedir. Çok eski bir geleneğe dayanan rüya motifinin günümüz âşıkları arasındaki etkisi yavaş yavaş azalmaktadır. Mülakat yaptığımız Kars yöresi âşıklarından Şeref Taşlıova, Murat Çobanoğlu, Ali Rıza Ezgi, Günay Yıldız, Muhlis Denizer, Yener Yılmazoğlu, Mahir Altuntaş, İlgar Çiftçioğlu¹² rüya ile âşıklığa başladıklarını ifade etmişlerdir.

5. Hasret Duygularıyla Âşıklığa Yönelme: Bir kısım yöre âşığı kendi his dünyalarında çok yoğun yaşadıkları hasret duygusuyla âşıklığa yönelmişlerdir. Bu hasret duygusu bazen sevgiliye, bazen anneye, bazen de âşığın doğup büyüdüğü memleketine ilişkin olabilmektedir. Bu sebeple âşıklığa yönelen âşıklar şunlardır: Muhlis Denizer, İsa Özgür Viranî, Kağızmanlı Mahmut Demirci, Arif Tellioğlu.

Âşıklığa yönelme sebeplerinden olan sevda ve hasretlik duyguları aslında yöre âşıklarında birbirinden kesin hatlarla ayıramayacak olan iki unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bir güzele sevdalanan âşık onun hasretini çekmektedir. Bir de sevgiliye kavuşulmamış ise bu sevda ve hasret âşığın his ve hayal dünyasında daha da büyüyecek ve âşık adayının hem âşıklığa yönelmesine sebep olacak hem de âşıklık sanatını icra ederken sanatının önemli bir motifini teşkil edecektir. Buna en iyi örneklerden biri Mustafa Aydın'dır. Mustafa Aydın lise çağlarında bir kıza sevdalanmış ve sevdiği kıza kavuşamamıştır. Bu hâdise onun âşıklığa yönelmesine sebep olmuştur. Âşıklığa yönelmesine sebep olan bu sevda ve hasret onun sanatında da oldukça büyük bir yer işgal etmiştir.

6. Sevda ile Âşıklığa Yönelme: Bazı âşıkların yaşamış oldukları sevda onların âşıklığa yönelmelerindeki en önemli etkidir. Bu sebebe dayalı olarak âşıklığa yönelen çirak adayının çektiği sevda onun ruhunda önemli izler bırakır. Âşık adayı da bu duygularını en güzel şekilde âşıklık geleneği içinde ifade

¹² Kars yöresi âşıklarıyla ilgili rüya motifleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Umay Günay, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, 2. bs., Akçağ Yayınları, Ankara 1993.

edebileceğini düşünerek âşıklığa yönelir. Muhlis Denizer, Mustafa Aydın, Sabri Yokuş sevda ile âşıklığa yönelen âşıklarımızdan birkaçıdır.

7. Fakirlikten Âşıklığa Yönelme: Kars yöresi âşıklarından bir kısmı çekmiş oldukları maddî sıkıntılardan dolayı âşıklığa yönelmişlerdir. Murat Çobanoğlu'na göre âşıklığa yönelmenin ve bu geleneği icra etmenin en önemli sebebi; âşığın fakir olması, para kazanarak geçimini temin etmek zorunda kalmasıdır. Bu âşıklara örnek olarak İsmail Azerî, Orhan Karadağoğlu, Maksut Feryadî gösterilebilir.

8. Körlükten Âşıklığa Yönelme: Kars yöresi âşıkları içinde Orhan Karadağoğlu küçük yaşlarda yanlış tedavi sonucunda gözlerini kaybetmiştir. Âşığın başından geçen bu talihsiz hâdise onun âşıklığa yönelmesine sebep olmuştur.

9. Kendiliğinden Âşıklığa Yönelme: Kars yöresindeki bazı âşıklar ise doğuştan gelen bir ilhamla kendiliklerinden âşıklığa yönelmişlerdir. Bunlara örnek olarak Âşık İsa Özgür Viranî verilebilir. Viranî sonradan usta-çıracak ilişkisiyle ya da başka bir sebeple âşıklığa yönelmediğini, zaten usta bir âşık olarak doğduğunu söylemektedir.¹³

Yukarıda incelemeye çalıştığımız âşıklığa yönelme sebepleri göstermektedir ki yöre âşıklarının âşıklığa yönelmeleri ve çıracığa başlamalarındaki sebeplerden sadece birisi âşık adaylarını bu geleneğe yöneltmemiş, bazen bu sebeplerin birkaçı adayın âşıklığa yönelmesinde ve çıracığa başlamasında etkili olmuştur. Dolayısıyla âşıklığa yönelme ve çıracığa başlama sebepleri arasında sıkı bir ilişki vardır ve bunlar iç içe geçmiş, birbirini tamamlayan unsurlardır.

B. Çıracak Edinme veya Çıracak Olma

Usta âşıklar âşıklık geleneğinin devam etmesi ve kendi isimlerinin unutulmaması için yetiştirmek üzere bir çıracak edinirler. Buna “çıracak çıkarma”, “çıracaklama” ya da “kapılanma” gibi adlar verilir.

Yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı âşıklığa yönelip çıracığa başlayan âşık adayları da, kendilerine bu geleneği öğretecek olan bir ustaya

¹³ Bkz. “Âşık İsa Özgür Viranî” ile 01. 02. 2000 tarihinde İstanbul'da tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi'ndedir.

çıraklık ederek, onun bilgi, görgü ve tecrübelerinden faydalanarak, bu sanatı icra etmede gerekli olan edebî ve meslekî terbiyeyi edinirler. Yapmış olduğumuz çalışmada Kars yöresi âşıklarının şu şekilde çırak ya da usta edindikleri tespit edilmiştir:

1. 1. Ustanın Bir Çırak Seçmesi: Âşıklık geleneğini icra eden usta âşıklar aşağıdaki sebeplerden dolayı kendilerine yetenekli bir çırak edinirler ve çıraklarını usta bir âşık olana dek eğitirler.

Âşıklarımıza göre usta bir âşık, öldükten sonra adının ve eserlerinin yaşamasını sağlamak, insanlara faydalı olabilmek, halkın eğitimine katkı sağlayabilmek, kendi ustalığını ispat etmek, gelenek içindeki kariyerini arttırmak için çırak yetiştirir. Bu sebeplerden dolayı çırak yetiştirecek olan usta bir âşık, çırak seçerken çırağın; âşıklık geleneğine karşı ilgisine, hevesine, öğrenme kabiliyetine, ezber gücüne, saz çalma yeteneğine, sesinin güzel olmasına, fiziğinin düzgün olmasına, ahlâklı ve dürüst olmasına, vatansever olmasına bakarak kendine bir çırak edinir.

Bu özellikleri göz önünde bulundurarak kendilerine çırak seçen usta âşıklar ve seçtikleri çıraklar şunlardır: İsmail Azerî; Bayram Denizoğlu'nu, Şeref Taşhova; Sadrettin Uslu, Bekir Sami Özsoy ve Nuri Şahinoğlu'nu, Murat Çobanoğlu; Hakkı Viranî, Mürsel Sinan, Halis Altunbey, Arif Tellioglu ve Yener Yılmazoğlu'nu, Günay Yıldız; Sabri Yokuş'u ve kendi oğlunu, Muhlis Denizer; Ziyaettin Yıldız ve Nihat Koçak'ı, Sabri Yokuş; Âdem Demir'i kendilerine çırak olarak seçtiklerini ifade etmişlerdir.

1. 2. Ustanın Kendi Çocuğunu Çırak Edinmesi: Aile büyüklerinden tevarüs etmeyle âşıklığa yönelen Murat Çobanoğlu, Günay Yıldız, İsmail Aladağlı, Bayram Denizoğlu ve Maksut Feryadî'nin babaları çocuklarında âşıklık geleneğine karşı var olan hevesi ve yeteneği gördükten sonra çocuklarını çırak edinerek onların usta birer âşık olmaları için gereken bilgi ve görgüyü edinmelerini sağlamışlardır.

Âşık olan baba, çocuklarından birisini çırak edinirken, çocuğunun bu geleneğe karşı eğilimini, yeteneğini, ayrıca sesinin güzel olmasını ve dış görünüşünü göz önünde bulundurur.

2. 1. Çırağın Bir Usta Seçmesi: Kars yöresi âşıklık geleneğinde ustalar, yetiştirmek üzere kendilerine çırak seçtikleri gibi, geleneğe karşı hevesli ve yetenekli olan gençler de, hayranlık duydukları usta bir âşığın yanına giderler,

usta âşığın âşık adayını kabul etmesi şartıyla, ona çıracaklık yaparak âşıklık geleneğini öğrenirler. Kars yöresi âşıklarına göre usta bir âşık; geleneğin icaplarını çok iyi bilmeli ve geleneği çok iyi icra etmeli, şöhretli ve halk tarafından seviliyor olmalı, topluma iyi örnek olmalı, bildiklerini çıracaklarına öğretmeli.

Usta âşıkların bu özelliklerini göz önünde bulundurarak kendilerine usta seçen çıracaklar ve seçtikleri usta âşıklar şunlardır: İsmail Azerî; Âşık Muharrem'i, Şeref Taşlıova; Âşık Kasım'ı, Arif Tellioglu ve Sabri Yokuş; Murat Çobanoğlu'nu, Hakkı Yerlioğlu; İlhami Demir'i, İlgar Çiftçioğlu; İslâm Erdener'i kendilerine usta olarak seçtiklerini belirtmişlerdir.

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz âşıklar, ustalarını kendi köylerindeki düğünlerde görmüşler, onların sanatlarına hayran kalmışlar ve böylece ustalarının yanlarına giderek onlara çıracak olmuşlardır.

2. 2. Usta Edinirken Çevredekilerin Vasıta Olması: Kars yöresinde gençlerin âşıklığa yönelme ve başlamalarında çevrenin etkisi olduğu gibi, âşık adayının usta edinmesinde de çevrenin etkisi olabilmektedir.

Âşık adayının bir usta edinmesinde etkili olan kişiler arasında en önce âşık adayının babası gelmektedir. Oğlunun âşıklık geleneğine olan ilgisini ve yeteneğini gören baba, onu usta bir âşığın yanına çıracak olarak verir. Yapmış olduğumuz derlemelerin neticesinde elde ettiğimiz bilgilere göre; Ali Rıza Ezgi babası tarafından Âşık İlhami Demir'in yanına çıracak olarak verilmiştir. Hakkı Yerlioğlu'nun babası da oğlunun İlhami Demir'e çıracak olmayı istemesi üzerine İlhami Demir'le görüşmüş ve oğlunun İlhami Demir'e çıracak olmasında vasıta olmuştur.

Âşık adayının bir usta edinmesinde etkili olan çevre içerisinde akrabaların da rolü vardır: Mustafa Aydın'ın Mevlüt İhsani'ye çıracak olmasında akrabaları vasıta olmuştur. Mahmut Demirci'ye ise ustası Feyzi'ye çıracak olmasında öğretmenleri aracılık etmiştir. Muhlis Denizer'in, ustası Reyhanî'ye çıracak olmasında ise usta bir âşık olan İlhami Demir vasıta olmuştur.

Örneklerde görüldüğü gibi, çırağın bir usta edinmesinde babası, akrabaları, köylüleri, öğretmenleri ve tanıdığı âşıklar vasıta olmaktadır. Bu vasıta oluş daha çok çırağın, çıracak olma talebinin usta bir âşığa arz edilmesi şeklinde olmaktadır.

C. Çırağın Eğitim Süreci

Âşıklık geleneği içinde çırak, yukarıda bahsettiğimiz şekillerde bir usta edindikten sonra edebî ve meslekî bir eğitim sürecinden geçer. Çırak ancak bu süreçten geçtikten sonra, âşıklık geleneğini icra edebilen, gelenek temsilcisi bir âşık olabilmektedir.

Mülakat yaptığımız âşıklar bir çırağın eğitim sürecindeki en önemli unsurların; âşık fasıllarında ustayı çok dikkatle “*gözlem*”lemek, usta âşığın yaptıklarını “*taklit*” etmek ve “*uygulamak*” olduğunu belirtmektedirler.

Âşık Şeref Taşlıova:

“...yani bakma-görme, bakma-görme sanatıdır âşıklık. (Çırak) önce ona bakar, takib eder, ezberler, ustasının yaptıklarını yapmaya çalışır ve noksanlarını da yaptığı zaman; (ustası) “Burasını noksan yaptım bunu böyle yap.” (diye çırağını ikaz eder.)

...Bir halk eğitimidir, tipik bir sanat eğitimidir bu. Okulu olmayan bir eğitim. Ve yazıya da dayanır bu mesele son zamanlarda yazılı metne de dayanır. Ustası söyler çırağı yazar, okur-yazar dönemine geçtikten sonra. Ama bundan önce tamamen sözlü kültüre dayalıydı. Zaten âşıklık sözlü kültür olduğu müddetçe çok iyi yaşamış. Sözlü kültür başlı başına bir varlıktır. Sözlü kültür sade ustayla çırak arasında değil halktan öğrendikleri de sözlü kültürdür. Çok yönlü bir kültürdür; geleneği öğreniyor, deyim, atasözü, fıkra, ağıt, yaşantıyı öğreniyor, her şeyini onun içerisinde öğreniyor.”¹⁴

Kars yöresi âşıklarının söylediklerine göre çıraklar ustalarının yanlarında geçirdikleri eğitim sürecinde şu konular hakkında bilgi edinirler:

I. Çırağın Ustasından Öğrendiği Edebî Konular: Bilindiği gibi âşıklık geleneği içerisinde yetişen âşıklar ve bu âşıklar tarafından icra edilen edebî ürünler, “Âşık Edebiyatı” adı altında ele alınıp incelenmektedir. Pek çok âşık edebiyatı araştırmacısına göre bu edebiyat; 1. Âşık Şiirleri, 2. Halk Hikâyeleri, olmak üzere iki ana bölümde incelenebilir. Usta bir âşığın yanında âşıklık geleneğini ve âşık edebiyatı ürünlerini öğrenen çırak, ustasından âşık edebiyatı ile ilgili şu konuları öğrenmektedir:

¹⁴ Bkz. “Âşık Şeref Taşlıova” ile 07. 06. 2000 tarihinde Ankara’da tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi’ndedir.

1. Âşık Tarzı Şiirler Öğrenme: Araştırmacılar âşık edebiyatı mahsullerinden biri olan âşık tarzı şiirleri; “Serbest Deyişler”, “Sistemli Deyişler” olmak üzere iki ana bölümde incelemişlerdir.¹⁵ Biz de makalemizde bu düşünceden hareketle âşık adayının ustasından öğrendiği âşık tarzı şiirleri üç gruba ayırdık.

a. Usta Malı Şiirler Öğrenme: Usta malı şiirleri öğrenme bir âşık adayının eğitiminin temelini oluşturmaktadır. Bu dönemde çıracak; usta âşıkları, geleneğin icra edildiği ortamlarda dikkatle dinler, onların şiirlerini ezberler ve özümsemeye çalışır. Böylece çıracakın sanatçı kişiliğinin temelleri atılmış olur.

Kars yöresi âşıklarına göre; halkın sevdiği bir âşık olabilmek, serbest ve sistemli deyişler meydana getirebilmek için önce usta malı şiirleri öğrenmek ve bunları icra etmek gereklidir.

Âşıkların usta malı şiirleri öğrenmeleri konusunda Umay Günay şunları söylemektedir: “Ezberleme gayretleri Türk âşıklarını kudretsiz kılmamakta ve hafızasının yanıldığı hallerde telâşlanmadan irtical güçlerini kullanmalarını sağlamaktadır. Diğer kültürlerden farklı olarak Türk âşıkları birbirine zıt olan ezber ve irtical gücünü yan yana yeri geldikçe kullanarak sanatlarını başarı ile yürütmektedir. Âşıklık geleneğinde hem usta malı şiirlere hem de âşığın kendi yaratıcılığına gerek duyulan zamanlar vardır. Bu tarz şiirlerde sabit çekirdek, kafiye + redif diye tarif edilen ayaklar olmalıdır.”¹⁶

Çıracak henüz eğitim sürecine başlamadan önce bile âşıklık geleneğine olan ilgisinden, âşıkları icra ortamlarında dinlemesinden dolayı usta malı şiirlere âşinâdır. Zaten usta, çıracak olarak kabul edeceği gence önce usta malı bir türkü söyler böylece onun sesi ve yeteneği hakkında bilgi sahibi olduktan sonra çıracaklık yapıp yapamayacağına karar verir. Ustanın kararı olumlu ise usta, çıracakına ilk önce kendisinin ve diğer usta âşıkların şiirlerini ezberlemesini ve bu şiirleri, usta âşıklar gibi icra etmeye çalışmasını söyleyerek çıracakının usta malı repertuarının gelişmesini sağlar. Böylece çıracak âşık tarzı şiirleri ve bunları oluşturan usta âşıkları öğrenir. İleriki yıllarda âşık meclislerinde halkın kendisinden dinlemeyi arzu edeceği usta mallarını öğrenir ve kendi edebî kişiliğini bu temel üzerine bina eder.

¹⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Umay Günay, *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rîya Motifi*, 2. bs., Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 25.

¹⁶ a.g.e. s. 24-25, Umay Günay, *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rîya Motifi*, 2. bs., Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 24-25.

b. Serbest Deyişler Öğrenme: Serbest deyişler âşıkların tıpkı kalem şairleri gibi uzun bir süre içerisinde düşünerek, üzerinde değişiklikler yaparak oluşturdukları şiirlerdir. Âşıklar bu tür şiirlerini kendilerine göre en iyi şekilde saktuktan sonra icra ederler.

Usta âşık bu safhada çırağına kendi şiirlerinden ya da diğer usta âşıkların şiirlerinden örnekler göstererek âşık tarzı şiirlerin, serbest deyişlerin ölçüsü, kafiyesi, teması ve kelime kadrosu ile ilgili elinden geldiğince bilgiler vermektedir. Böylece âşıklık geleneğine karşı hevesi ve yeteneği olan çırak, ustasının yanındaki eğitim sürecine başladıktan ve usta mallarını ezberleyip, öğrenip, icra edebildikten sonra kendi yeteneği ölçüsünde serbest deyişler meydana getirmeye başlamaktadır.

Usta âşıklara göre bir çırak yeteneğine bağlı olarak küçük yaşlardan itibaren şiir yazabilir. Ama onda bu ilham, yetenek yoksa sadece ustadan öğrenme yoluyla şiir yazılmaz.

Âşıklarımızın bir kısmına göre ustalar, çıraklarının güzel şiir yazabilmeleri için çıraklarına âşık tarzı şiirlerin hem şekli hem de muhtevası hakkında, yeri geldikçe bazı bilgiler verirler. Fakat âşıklarımızın diğer bir kısmına göre ise ustalar çıraklarına şiir ile ilgili bu türden bilgiler vermemektedirler. Kanaatimizce bu görüş farklılığının ana sebebi, usta-çırak ilişkisi içinde yetişen âşıkların genel anlamda aynı geleneksel eğitimi almakla birlikte kendi ustalarına göre değişen farklı bilgiler de edinmeleridir.

c. Sistemli Deyişler Öğrenme: Sistemli deyişler; âşıkların bir âşık meclisinde, dinleyici karşısında hiçbir hazırlık yapmadan, irticalen söylediği şiirlerdir. Bu şiirler diğer bir âşık ile yapılan karşılaşmalarda üretildiğinden diyaloga dayalıdır.¹⁷

Bu konuda Umay Günay şunları belirtmektedir: “Âşık fasılları diye anılan, belli bir topluluğun önünde, belli bir düzen içinde bir âşık adayının denenmesi ve başarılı olup olmadığına karar vermek için yapılan deyişmelerin dışında başka gayelerle âşık karşılaşmaları sık sık yapılır. İki başarılı âşık birbirlerinden üstün olduklarını göstermek için karşılaşabilirler. Bunun yanında üstünlük iddiası olmaksızın düğün veya benzeri toplantılarda, kahvelerde âşıklar dinleyicileri eğlendirmek, yalnızca sanatını sergilemek için de

¹⁷ Daha geniş bilgi için bkz. a. e., s.25-34.

karşılaşırlar. Bunların dışında iki âşığın sohbet tarzında kendi kendilerine deyişmeleri de olağandır.

Âşık tarzı şiir geleneği içerisinde önemli bir yer tutan sistemli deyişmeler bugün de Anadolu'da özellikle Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan âşıklar arasında devam etmektedir.”¹⁸

Kars yöresi âşıklarına göre çıracaklar önce usta malı şiirleri ezberleyip öğrenmekte daha sonra bu usta malı şiirleri örnek alarak kendileri serbest şiirler oluşturmakta, âşık tarzı şiir konusunda bilgi, tecrübe ve maharet kazandıktan sonra da sistemli deyişler söyleyebilmektedirler. Çırağın sistemli deyişler söyleyebilmesi en başta onun kabiliyetine, âşıklık geleneğindeki tecrübesine ve bir ustadan eğitim almasına bağlıdır.

Ayrıca âşıklarımızın belirttiğine göre, sistemli deyişler meydana getiremeyen, yani âşık meclislerinde irticalen şiir söyleyemeyen, atışma yapamayan âşık iyi bir âşık sayılmaz. Aynı zamanda da bir çırağın ustalık belgesi, “berat” alması da irticalen şiir söyleyebilmesine ve atışma yapabilmesine bağlıdır.

Bundan dolayı çıracak, atışma konusunda da ustası tarafından eğitime çalışılır. Çıracak ilk atışmaları ustası ile birlikte yapar. Usta âşık, çırağın üstesinden gelebileceği basit ayaklar açarak onunla atışma talimleri yapar, çırağın kendi nezaretinde diğer çıracaklarla atışmaya teşvik eder, âşık meclislerindeki atışmaları dikkatle dinlemesini sağlar. Böylece çıracak belli bir zaman sonra sistemli deyişler meydana getirmeye başlar.

2. Halk Hikâyelerini Öğrenme: Âşık edebiyatı mahsullerinin ikinci bölümü olan halk hikâyeleri Kars yöresi âşıklık geleneğinde önemli bir yer tutmaktadır.¹⁹ Hikâye anlatma geleneği sözlü kültürün hâlâ varlığını sürdürdüğü Kars yöresinde halk arasında²⁰ ve özellikle de âşıklık geleneğinde eski devirlere nazaran zayıflamakla birlikte devam etmektedir.

¹⁸ A. e., s.31-32.

¹⁹ Kars yöresi âşıklık geleneğinde hikâye anlatma ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. Şeref Taşlıova, “Kars'ta Âşıklık Geleneği ve Halk Hikâyeleri”, *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler II*, (Haz. Feyzi Halıcı), Konya Turizm Derneği Yayınları, (b.y.y.), 1985.

²⁰ Çalışmamızın bu kısmında Kars yöresi âşıklarının usta-çıracak geleneği içerisinde halk hikâyelerini nasıl öğrendikleri üzerinde durulmuştur. Kars yöresinde hikâye anlatma geleneği ve anlatılan hikâyeler ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. M. Mete Taşlıova, *Kars'ta Sözel Hikâyecilik Ve Hikâyeler (İnceleme-Metin)* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler

Kars yöresi âşıklarına göre hikâye bilmeyen ve âşık meclislerinde hikâye anlatamayan âşık iyi bir âşık sayılmaz ve âşıklık geleneğini iyi icra edemez. Çünkü başta köy düğünlerinde, ramazanlarda köy odaları ve evlerde, özellikle de âşık kahvehanelerinde olmak üzere âşık fasıllarının günlerce hatta haftalarca devam ettiği âşık meclislerine giden âşık, bildiği bütün türküleri söylese de bu günleri dolduramaz ve icra edecek herhangi bir varlığı kalmamış olur. Fakat âşığın hikâye bilgisi genişse bu tür bir âşık meclisinde geleneği kolaylıkla icra eder ve halka kendisini zevkle dinlettirir. Özellikle de aynı âşık meclisine birkaç kez giden fakat her gidişinde farklı bir hikâye anlatan âşık, toplum tarafından daha büyük bir ilgiyle dinlenir ve çok beğenilir.

Çırak, ustasının yanında geçirdiği eğitim sürecinde pek çok âşık meclisine katılır, bu meclislerde ustasının ya da diğer usta âşıkların anlattığı hikâyeleri dinleyerek ezberler, usta âşıkların hikâyelerini nasıl anlattıklarını büyük bir dikkatle gözlemler ve onlar gibi hikâye anlatmaya çalışarak hikâye anlatma geleneğini zamanla öğrenir ve kabiliyetini tecrübeyle artırır.

Yapmış olduğumuz derlemeler neticesinde vardığımız sonuca göre, bir çırağın halk hikâyelerini öğrenirken kullandığı en önemli öğrenim yöntemleri “*ezberleme*” ve “*gözleme*” dir. Kanımızca “gözleme” ve “ezberleme” halk hikâyelerinin ve daha geniş anlamda sözlü kültür verilerinin öğrenilmesinde ve kuşaktan kuşağa aktarılmasında çok önemli bir rol üstlenmektedir.

Karl Reichl, *Türk Boylarının Destanları* adlı eserinde Sözlü Kompozisyon Teorisi'nin kurucusu olan Albert B. Lord'a atıfta bulunarak şu sözlerle “ezberleme”nin önemini vurgulamaktadır: “Çırağın ustasından duyduğunu “yanlışsız” olarak “ezberleme” konusundaki şuurlu gayreti, onun yetiştirilmesinin temeli ise de “yeterli görülen bir çırak”, sadece “ezberleyen” birisi değildir. Mekanik olarak öğrenmeyle, ezberleyerek öğrenmeyi bir aktörün kendi oyununu öğrenmesi, öğretmeni tarafından verilen bir şiirin öğrenci tarafından ezberlenmesi veya bir Müslümanın Kuran'ı öğrenmesiyle beraber olarak düşünebiliriz. Lord'un; ana dili öğrenmeyle ilgili bir paralellik çizmesi bu bakımdan oldukça aydınlatıcıdır:

“Kendi dilimizi veya ana dilimizde konuştuğumuz zaman şuurlu olarak ezberlediğimiz kelimeler ve ifadeleri tekrar etmeyiz; fakat kelimeler ve cümleler

bir alışkanlık sonucu kullanılırlar. Bu durum ustalaştığı bir gramer üzerinde çalışan destan anlatıcıları için de geçerlidir. Destancının formülleri ezberlemesi, bizim çocukken bir dili “ezberlediğimizden” daha farklı bir şekilde değildir. Destancı başka destancuların şiirlerini duyarak öğrenir ve alışkanlık halindeki bir kullanım sayesinde, şiirdeki formüller onun anlatımının bir parçası haline gelir. Ezberleme, bir kişinin, bir şeye sahip olmak için kendi kendine yaptığı şuurlu bir çalışmadır ve tekrarlama, bir kişinin sahip olamadığı ve belirlenmiş olan bir husus olarak kabul edilir. Sözlü bir şiir dilini öğrenme, dilin kendisini öğrenmeyle aynı prensipleri takip eder ve bu takip etme, temel gramer kurallarının şuurlu bir şekilde şemalandırılmasıyla değil, doğal bir sözlü yöntemle olur.”²¹

Walter J. Ong’un ise şu ifadeleri “ezberleme” ve “gözlemlene” yönteminin sadece Türk kültüründe değil, dünyanın çok farklı kültürlerinde sözlü kültür verilerinin özellikle de halk hikâyelerinin öğretiminde kullanıldığını bir kez daha göstermektedir:

“Japonya’da sürdürdüğü geniş çaplı araştırmasına dayanarak Eric Rutledge (1981), bugün korunmasına karşın gittikçe sönen Japon geleneğine ait *Heike’nin Öyküsü* sözlü anlatısının birkaç “beyaz sesli” bölümünün çalgısız, kimi bölümünün çalgılı müzikle söylendiğini bildirir. Anlatı ve çalgılı bölümlerini çıracaklar, ufacak yaşta usta halk ozanlarıyla çalışarak ezberlerler. Artık tek tük kalmış bu usta ozanlar, kendi şarkılarında fark etmeden kelimeleri değiştirseler de çok sıkı bir disiplinle yıllar yılı çıracaklarını eğitip inanılmaz derecede başarılı sonuçlar elde edebilmektedirler.”²²

Ayrıca Ali Rıza Ezgi’ye göre²³ bir çıracak ustasından beratını yani âşıklık sanatını icra edebilme yetkisini usta malı deyişleri, hikâyeleri söyleyebiliyorsa alabilir. Yani halk hikâyelerini bilmek ve icra etmek Kars yöresi âşıklarınca çıracaklıktan kalfalığa ve sonra da ustalığa geçişte önemli bir merhale olarak görülmektedir. Kars yöresi âşıkları, halk hikâyelerini ustalarından öğrenip icra etmekle birlikte âşıklık sanatında iyice tecrübe kazandıktan sonra kendi

²¹ Karl Reichl, *Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı)*, Çev. Doç. Dr. Metin Ekici, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 280–281.

²² Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözlü Teknolojileşmesi*, 2. bs., Metis Yayınları, İstanbul 1999, s. 81.

²³ Bkz. “Âşık Ali Rıza Ezgi” ile 01. 10. 1999 tarihinde Kars’ta tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi’ndedir.

hikâyelerini tasnif etmeye başlarlar. Âşıkların bu hikâyelerinin konusunu genellikle kendi başlarından geçen olaylar teşkil etmektedir.

II. Saz Çalmayı ve Âşık Havalarını Öğrenme: “Âşık tarzı şiir daima saz eşliğinde, âşık düzeni veya âşık ayağı adı verilen özel bir akord sistemi içinde dile getirilmektedir.”²⁴ Bundan dolayı âşıklık geleneğinde saz çalma önemli bir husustur. Fakat derleme yaptığımız âşıkların pek çoğu âşıklık geleneğinde sözü, sazdan daha önemli görmektedirler. Bunun sebebini Türk kültüründe var olan “hikmetli söz söyleme” geleneğine bağlayabiliriz.

“Kitleye hitap eden konuşmacının bir yandan ağızından çıkacak kelimeleri zihninde ararken, öbür yandan konuşmasını sürdürme ihtiyacı da söz tekrarını özendirir. Kısa bir duraklamanın çok anlamlı bir etkisi olabilir, fakat durup ne diyeceğini bilememek konuşmacıyı çeler. Bu nedenle, mümkünse ustalıklı sözünü tekrarlamak, ne diyeceğini durup düşünmekten daha iyidir. Sözlü kültür, akıcılığı, bir çırpıda bol dil dökmeyi özendirir.”²⁵

Walter J. Ong’un yukarıda bahsettiği gibi sözlü kültürde varolan söz tekrarına âşıklık geleneğinde saz da eklenir. Böylece âşıklar geleneği icra ederlerken özellikle de irticalen şiir söylerlerken söz tekrarlarını ve sazı kullanırlar. Bu iki önemli unsur; âşığı “durup ne diyeceğini bilememek”ten kurtarır, âşığa zaman kazandırır ve sözlerini ustalıklı sıralamada yardımcı olur. Bundan dolayı da irticalen şiir söyleyebilmek gibi saz çalmak da âşıkların önde gelen vasıflarından birisidir. Âşıklar özellikle topluluk karşısında irticalen şiir okurken, şiirlerini sazları eşliğinde söylerler.

Âşıklık geleneğine karşı hevesi olan âşık adayı tıpkı usta malı deyişlere âşinâ olduğu gibi bir ustaya çıraklık yapmadan önce de saz çalmaya âşinâdır. Bununla beraber bir çırak, ustasının yanına gittikten sonra saz çalma kabiliyetini ustasını gözlemleyerek geliştirir. Çırak, ustasının yanındaki eğitim sürecine başladığı andan itibaren usta malı deyişleri ve serbest deyişleri öğrendiği sıralarda saz çalmayı da öğrenmektedir.

“Âşıklık geleneği içinde, söz ve ezgi geleneksel özelliktedir. Bu bakımdan âşıklar şiir söylemede olduğu gibi müzikte de usta malı kullanırlar. Âşıklar kendi şiirlerini ve eski usta âşıkların şiirlerini geleneksel özellik taşıyan

²⁴ Umay Günay, *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rîiya Motifi*, 2. bs., Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 21.

²⁵ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi*, 2. bs., Metis Yayınları, İstanbul 1999, s. 57.

hazır ezgi kalıplarına döşeyerek icra ederler. Usta malı melodi kalıpları “çeşitli dizi, seyir ve melodileri içine aldığından” âşık çıracaklık devresinde ustasından söz söylemeye ait teknik inceliklerin yanısıra, sözün birleşeceği melodik yapıları ve birleştirmenin incelik ve tekniklerini de öğrenir. Manzum söz söylemeye bağlı olarak ortaya çıkan edebî tür ve şekillerin kolay öğrenilebilmesi ve dinleyici üzerinde tesirli olabilmesi, melodi kalıplarının iyi bilinmesine ve müziğin sözle birlikte başarılı bir şekilde kullanılmasına bağlıdır.”²⁶

Kars yöresi âşıkları çıracaklık dönemlerinde ustalarından saz çalmayı öğrendikleri andan itibaren âşık havalarını da öğrenmektedirler. Yöredeki âşık fasılları, önce divan, sonra tecnis, ardından güzelleme söylenerek başlayıp devam ettiği için âşık havaları da çıracaklara âşık fasıllarındaki icra sırasına, yani geleneğe uygun olarak öğretilir.

III. Âşık Fasıllarını ve Meclis Adabını Öğrenme: Kars yöresinde âşıklık geleneği, âşıklar tarafından geçmişten günümüze kadar köy düğünlerinde, köy odalarında, köy evlerinde, âşık kahvehanelerinde icra edilegelmiştir. Âşıklar bu mekânlarda fasıllar tertip ederler ve toplum karşısında hünerlerini ortaya koyarlar. Âşıklar bu fasıllarda gelişigüzel hareket etmezler. Âşıkların davranışları ve icra ettikleri edebî ürünler belli bir tertip ve düzen içinde cereyan eder.²⁷ Bu da âşıklık geleneğini meydana getirir. Kars yöresi âşıklarına göre usta bir âşık, çırağına âşık meclislerindeki fasıllarda nasıl hareket etmesi gerektiğini yani “meclis adabını” öğretmektedir.

Bugün hem Kars hem de Türkiye âşıklık geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri olan Âşık Şeref Taşlıova ile yaptığımız mülakatta Taşlıova, meclis adabının ne olduğunu ve onun önemini şöyle belirtmiştir:

“...Âşıklık öyle sıradan bir sanat değil. Aşıklığın şeyi yoktur, yani bir yılda, iki yılda, üç yılda, beş yılda yetişir diye bir kural yoktur. Aşıklık çok uzun boylu, bir nevi aşıklık; dervişin tekkede en alt baştan başlayıp en üst başa kadar çıkmasına benzer. Usta görmiyen de aşık olmaz yani. Usta görmiyen bi insan iyi saz çalabilir, belki bir iki tane türkü söyleyebilir ama aşıklık başlı başına bir erkândır, usuldur, edeptir. Aşıklıkta saz çalma ayrıdır, mecliste

²⁶ Metin Özarslan, *Erzurum ve Çevresinde Âşıklık Geleneğinin Bugünkü Durumu*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halkbilimi (Folklor) Bilim Dalı, Ankara 1999, s. 195–196.

²⁷ Geniş bilgi için bk. Umay Günay, a.g.e., s. 47.

gezme ayrıdır, hikâye söyleme ayrıdır, kapıdan içeriye giren atlıyı, davetliyi ağırlama tarzı ayrıdır. Onun ötesinde içindeki bilgi birikimi ayrıdır. Yani aşık; bütün toplumun isteklerine cevap veren bi insandır ve aşık; toplumun en hatırı sayılır kişisidir. Bir yerde bir kavga bir olay olmuşsa, orada bir küsme, bir hadise varsa oraya giden toplumun içersinde hatırı sayılır kişilerin içersinde en başta gidenlerden birisi de aşıktır.”²⁸

Âşık Şeref Taşlıova yukarıda âşıklığın sıradan bir sanat olmadığını, bir insanın âşık olabilmemesini tıpkı tekkedeki dervişin, müşidinin rehberliğinde ham iken yanıp pişmesine yani kemâle ermesine benzetmektedir. Aynı zamanda insanın bir mürşide bağlanmadan kendi başına kemâle eremeyeceği gibi bir âşık adayının da usta görmeden âşık olamayacağını söyler. Bunun sebebini; âşıklık geleneğinin tasavvufta olduğu gibi kendine has bir edebe, erkâna ve usûle sahip olmasına bağlamaktadır.

Tasavvuf erbabının yetişme tarzı ile âşıkların yetişme tarzı arasındaki bu benzerlikten dolayı Kars yöresinde âşıklar, tıpkı tasavvuf erbabı gibi toplumun ileri gelen, hatırı sayılır kişileridir.

Ç. Çırağın Eğitim Sürecinde Mekânlar²⁹

Örgün olmayan, geleneksel bir eğitim sürecinden geçen çırak yukarıda açıkladığımız konularda ustası tarafından eğitilir. Bu eğitim süreci hiç şüphesiz belli başlı mekânlarda gerçekleşir. Fakat usta-çırak geleneğinde çırağın eğitim gördüğü tek ve belli bir mekân yoktur. Bunun sebebi mülakat yaptığımız âşıklara göre âşıklığın bir okulunun olmamasıdır. Usta-çırak geleneğinde belli bir mekânın olmaması; gelenek içerisinde, pek çok meslek ve sanat dalında da olduğu gibi, teorik bilgilerden ziyade pratiğe dayalı bir eğitimin uygulanmasından kaynaklanmaktadır.

²⁸ Bkz. “Âşık Şeref Taşlıova” ile 07. 06. 2000 tarihinde Ankara’da tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi’ndedir.

²⁹ Bu çalışmanın konusu Kars yöresi âşıklarının usta-çırak geleneği bakımından değerlendirilmesi olduğundan Kars yöresi âşıklık geleneğinin icra ortamları hakkında genel bir tasnif yapılmıştır. Kars yöresi âşıklık geleneğinin icra ortamları ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. M. Mete Taşlıova, “Kars Sözel Hikâyeciliğinin İcra Ortamları”, Hacettepe Üniversitesi, *Türkbilgi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Bahar, S. 11, Ankara 2006, s. 164–188.

Usta-çırak geleneği içerisinde yetişen bir çırak, ustasını; ustasının evinde, köy düğünlerinde, köy odalarında, âşık kahvehanelerinde ve gurbette takip ederek gözlemlemeye çalışır.

Çırağın eğitim sürecinde önemli olan bu mekânları şöyle sıralayabiliriz:

1. Ustanın Evi: Mülakat yaptığımız Kars yöresi âşıklarından Ali Rıza Ezgi, ustası İlhami Demir'in evinde 12 sene; Mürsel Sinan ise ustası Murat Çobanoğlu'nun evinde 10 sene kalarak ustalarına çıraklık yapmışlardır. Bunun dışında Murat Çobanoğlu, Günay Yıldız, İsmail Aladağlı, Bayram Denizzoğlu ve Maksut Feryadî'nin babaları kendi ustaları olduğundan çıraklıkları süresince ustaları ile aynı evi paylaşmışlardır.

Bir çırağın eğitim süreci içerisinde ustası ile aynı evi paylaşıyor olması, ustası ile daha fazla birlikte olması hiç şüphesiz onun eğitiminde olumlu etkiler yaratmaktadır. Böylece çırak gözlemlemeye ve gördüklerini uygulamaya dayalı olan bu eğitimi diğer şartlarda yetişen çıraklara göre daha iyi öğrenebilir.

Ali Rıza Ezgi'ye göre; ustasının evinde kalarak bu geleneği öğrenmeye çalışan bir çırak daha iyi yetişmektedir. Ali Rıza Ezgi, günümüzde çırakların ustalarının evinde kalma imkânının olmadığını, çırağın haftanın belli günlerinde birkaç saat ustasını görebildiğini, bundan dolayı da çırakların iyi yetişemediklerini ifade etmektedir.³⁰

2. Köy Düğünleri³¹: Kars yöresi âşıklık geleneğinin en önemli icra mekânı hiç şüphesiz köy düğünlerinde kurulan âşık fasıllarıdır. Köy düğünleri yörede yazın daha çok köy meydanı, evlerin önü ya da bahçe gibi açık mekânlarda, kışın ise köy odaları, evlerin salonları ve uygun kapalı mekânlarda yapılmaktadır. Köy düğünlerindeki en önemli eğlence ise âşık fasıllarıdır. Yöre

³⁰ Bkz. "Âşık Ali Rıza Ezgi" ile 01. 10. 1999 tarihinde Kars'ta tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi'ndedir.

³¹ M. Mete Taşlıova, "Kars Sözel Hikâyeciliğinin İcra Ortamları" adlı makalesinde Kars yöresindeki düğünleri 1. Şehir düğünleri, 2. İlçe düğünleri, 3. Köy düğünleri, olmak üzere üçe ayırarak ayrıntılı bir araştırma yapmış ayrıca bu düğünleri de Nişan, Nikah, Toy Meclisleri, Sunnet Düğünü Meclisleri şeklinde iki grupta incelemiştir. Bizim çalışmamız Kars yöresi âşıklarının usta-çırak-geleneği bakımından değerlendirilmesi olduğundan genel olarak "Köy Düğünleri" başlığı ile adı geçen makalede kastedilen âşıklık geleneğinin icra edildiği tüm düğün ortamları kastedilmektedir. Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. M. Mete Taşlıova, "Kars Sözel Hikâyeciliğinin İcra Ortamları", Hacettepe Üniversitesi, *Türkbilgi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Bahar, S. 11, Ankara 2006, s. 164-188.

halkı genellikle âşık meclisi kurulmadan düğün yapmamaktadır. Bu türden düğünler âşıklık geleneği ile birlikte, usta-çırak geleneğinin devamlılığı ve çırağın yetişmesi bakımından oldukça önemli mekânlardır.

Pek çok yöre âşığı ustalarını kendi köylerindeki bir düğünde görerek ona hayran olmuşlar, âşıklık geleneğine karşı bir ilgi duymuşlar ve hayran oldukları bu usta âşıkların yanlarında çırak olmaya karar vermişlerdir.

Bahsettiğimiz bu köy düğünlerine giden âşık bu mekânda genelde üç gündend az olmamak şartıyla sanatını icra eder. Mülakat yaptığımız âşıkların dediklerine göre; böyle uzun bir düğüne giden ve söylediği usta malı şiirlerle, anlattığı hikâyelerle kısacası âşıklık geleneğini icrasıyla dinleyici kitleyi memnun edebilen bir âşık halk tarafından sevilir ve ilgiyle dinlenir.

Günümüzde bu türden köy düğünleri geçmişe nazaran daha az yapılmaktadır. Âşıkların sanatlarını icra ettikleri ve geçimlerini sağlayacakları parayı kazandıkları bu önemli mekânların yavaş yavaş yok olmalarının sebepleri arasında; Kars yöresi insanının ekonomik şartlar gereği büyük şehirlere göç etmeleri ve gençler tarafından artık düğün için köylerde oluşturulan mekânlar yerine düğün salonlarının tercih edilmesi söylenebilir.

Yörenin önemli âşıklarından biri olan Günay Yıldız günümüzdeki âşıkların iyi yetişmemelerinin, fazla âşık havası, âşık hikâyesi bilmemelerinin temel sebebini âşık fasılları ile yapılan köy düğünü geleneğinin terk edilmesine, bu türden köy düğünlerinin giderek yok olmasına bağlamaktadır.³² Âşığın bu fikri köy düğünlerinin çırağın yetişmesindeki önemini ortaya koyması bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Köy düğünleri sadece Kars yöresinde değil; Anadolu'nun pek çok bölgesinde sözlü kültürün yaşaması ve devam etmesi için önemli bir mekân olagelmıştır. Örneğin Orta Anadolu'nun en tanınmış halk sanatçılarından biri olan Neşet Ertaş saz çalmayı ve türkü söylemeyi, babasının katıldığı köy düğünlerine giderek, babasını köy düğünlerinde gözlemleyerek öğrendiğini belirtir.³³

³² Bkz. "Âşık Günay Yıldız" ile 04. 10. 1999 / 07. 10. 1999 tarihlerinde Kars'ta tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi'ndedir.

³³ Öner Özcan, *Neşet Ertaş Yaşamı ve Bütün Türküleri*, Simurg Yayınları, İstanbul 2001, s. 105-107.

3. Köy Odaları ve Evler: Kars yöresinde âşıklık geleneğinin icra edildiği bir diğer mekân, köy odaları ve evlerdir.

“...Kış aylarında genelde düğünler çok kötü olur. Ozanlar turnelere çıkarlar. Çünkü ozanın kaderi budur. Âşık ekmeğini, sazından sözünden iâşesini kazanan insandır. Alır sazını nereye gider? Ferhat Bey hangi köydendir? Kars’ın Arpaçay Telek Köyü’nden. Ferhat Bey’e bir nâme gönderirim: ‘Ferhat Bey, falan gün bir meclis kur, bir toplum hazırla, ben senin evine misafir olacam, bir kaç kuruş ekmek parası alalım.’ Bu toplum bir düğün benzeri olur.

Zatân ozana her kapı açıktır, ozan bir devriştir. Ona yer, yurt mekân sorgu suvâl sorulmaz. Alt kiprik üst kipriğe değene kadar bir bakarsın burdadır bir bakarsın başka bir yerdedir.”³⁴

Yukarıda Sabri Yokuş’un da belirttiği gibi yöre âşıkları düğünlere gitmedikleri zamanlarda zengin ve hatırı sayılır kimselerin evlerinde ve köy odalarında kurulan âşık meclislerine giderek geleneği bu mekânlarda icra ederler. Kuşkusuz çırağı olan usta bir âşık, çırağını da bu meclise götürür. Çıracak köy odaları ve evlerde yapılan bu âşık fasıllarında da ustasının geleneği nasıl icra ettiğini yakından takip ederek kendini yetiştirmeye çalışır.

Köy düğünleri örneğinde olduğu gibi sadece Kars yöresinde değil, Anadolu’nun hemen her köşesinde var olan köy odaları ve hatırı sayılır kişilerin evleri hem sözlü kültürün hem de âşıklık geleneğinin devam etmesi ve kuşaktan kuşağa aktarılması için çok önemli mekânlardır.

Buna örnek olarak, halk edebiyatı araştırmacısı Prof. Dr. Şeyma Güngör; “Bir Şairin Yetişmesinde Bolu Kültür Çevresinin Rolü” adlı makalesinde; Bolu’nun Mengen kazasının Sazlar Köyü’nde doğan, hiç eğitim görmediği halde 500’e yakın şiir sahibi olan ev hanımı Sabire Güler’in yetişmesiyle ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Sazlar Köyü: Sabire Hanım, zengin edebi kültüre sahip, zengin bir köy evinin manevi mirası içinde büyümüştür. Babası Molla Mahmutgiller’in tek oğlu Ahmed Ağa, şahsiyeti, malı, mülkü ile Mengen’de dahi sözü geçen bir zattır. Köyün bütün toplantıları, düğünleri bu dosttan, sanattan hoşlanan, mükrim ağanın geniş evinde yapılır. Özellikle Gerede’den gelen âşıkların

³⁴ Bkz. “Âşık Sabri Yokuş” ile 04. 10. 1999 tarihinde Kars’ta tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi’ndedir.

katıldıkları toplantılarda cirit oynanır, yemekler yenir, sabaha kadar türküler okunup, sohbet edilir. Gelen misafirler, evin duvarlarına hatıra mısralar yazıp, giderler.”³⁵

Urfa’da sıra ile katılımcıların evlerinde yapılan “Sıra Gecesi” de usta-çırak ilişkisinin görüldüğü eğlencelerden biri olarak günümüzde hâlâ canlılığını devam ettirmektedir. Bununla ilgili olarak, S. Sabri Kürkçüoğlu’nun “Şanlıurfa Müzik Kültürü Ve Kazancı Bedih Usta” adlı makalesinde geçen şu ifadeler, köy odaları ve evlerin sadece Kars’ta değil Anadolu’nun pek çok yöresinde usta-çırak ilişkisinin görüldüğü mekânlar olarak karşımıza çıktığını göstermesi bakımından önemlidir:

“Şanlıurfa’da müziğin gelişmesi, yaygınlaşması, yaşatılması ve yeni eserlerle yeni sanatçıların ortaya çıkışında en önemli faktör “sıra geceleri”, “oda toplanmaları” ve “dağ yatı geceleri”dir.

Genellikle kış gecelerinde, birbirine yakın yaş grubundaki arkadaş gruplarının, her hafta bir başka arkadaşın evinde olmak üzere, haftada bir akşam, belirli bir niteliğe ve düzene göre sıra ile yaptıkları toplantılara Şanlıurfa’da "sıra gecesi" denilmektedir. Genç yaşından itibaren sıra gecesine katılan Urfalı, bu gecelerde gelenek ve göreneklerini, müzik kültürünü, toplumsal yaşam kurallarını, saygıyı, hoşgörüyü ve dayanışmayı öğrenmektedir.

Adeta "halk konservatuvarı" niteliğindeki sıra geceleri, usta-çırak geleneği içerisinde müziğin icra edildiği meşk ortamlarıdır. Enstrüman çalan ve okuyucu kişilerin oluşturduğu “sıralar”da, makam seyri içerisinde sistemli müzik icra edilir. Müziğe ilgi duyan gençler, ustaları dinleyerek müzik bilgisi ve terbiyesini bu gecelerde alırlar. Kulaklar eğitilir, eller eğitilir ve diller eğitilir geceler boyu. Gelenek ve zerafet öğretilir dededen toruna...”³⁶

Çeşitli halk eğlencelerinin yapıldığı bu tür köy odaları ve evlere Anadolu’nun pek çok bölgesinde rastlamak mümkündür. Bu eğlencelerden bazılarının isimleri ve yapıldıkları yerler şunlardır: Gezek veya Gezek Âlemleri (Senirkent, Isparta, Afyon), Çetnevîr (Konya), Kaz Âlemi (Havza-Samsun), Ferfane (Bolu), Sohbet Kurma (Gerede-Bolu), Sohbet Âlemi (Gerede-Bolu), Sohbet (Dursunbey-Balıkesir), Sıra Gezmek (Gaziantep, Akşehir-Konya),

³⁵ Şeyma Güngör, “Bir Şairin Yetişmesinde Bolu Kültür Çevresinin Rolü”, *Bolu’da Halk Kültürü Ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu*, Bolu 1998, s. 77.

³⁶ S. Sabri Kürkçüoğlu, “Şanlıurfa Müzik Kültürü Ve Kazancı Bedih Usta”, 01. Nisan. 2004, Şanlıurfa, (çevrimiçi) http://www.turkuler.com/yazi/sanliurfa.asp#_*

Sıralar (Karabük, Safranbolu-Zonguldak), Ferfene (Bozkır), Sıra Gecesi (Urfa), Sohbet (Bolu), Yaren Meclisi (Şabanözü-Çankırı), Oymak Toplantısı (Denizli), Erfane (Denizli), Sıra Yareni (Akşehir-Konya), Oturak Âlemi (Konya), Helva Sohbetleri (Balıkesir), Arifane (Balıkesir), Oda Sohbetleri (Gaziantep), Sıra Daveti (Çorum), Ziyafet (Burdur).³⁷

Fakat ne yazık ki günümüzde kitle iletişim araçlarının özellikle de televizyonların Anadolu'daki tüm evlere girmesi sonucunda köy odaları ve evler sözlü kültürün, halk eğlencelerinin ve özellikle de âşıklık geleneğinin icra edildiği ortamlar olmaktan çıkmaya böylece de usta-çıracak geleneği içerisinde yetişecek olan bir çırağın ustasını gözlemleyebileceği bir mekân da ortadan kalkmaya yüz tutmaktadır.

4. Âşık Kahvehaneleri: Âşık kahvehaneleri Türk âşıklık geleneğinde olduğu gibi Kars yöresi âşıklık geleneği içinde çok önemli mekânlardır. Kahvehaneler hem âşıklık geleneğinin icra edildiği hem de usta-çıracak ilişkilerinin en yoğun yaşandığı mekânlardan biridir.

Murat Çobanoğlu'nun Kahvehanesi, Sağır Kâzım'ın Hanı, Kafkas Kırathanesi, Mamoş Yolal'ın Kahvehanesi, Garajlar Kahvehanesi gibi âşık kahvehaneleri hem Kars yöresi âşıklık geleneği için hem de mülakat yaptığımız âşıkların eğitimleri için çok önemli birer merkez olmuştur. Mahir Altuntaş, âşıklık geleneğini 7-8 sene bir âşık kahvehanesinde kalarak öğrendiğini söylemektedir.³⁸

Âşıklık geleneği ve usta-çıracak ilişkileri için önemli bir yere sahip olan âşık kahvehaneleri maalesef günümüzde eskiye nazaran bu önemini yitirmeye başlamıştır. Kars yöresinde eskiden var olan âşık kahvehanelerinin pek çoğu günümüzde artık yoktur. Günümüzde bu görevi hâlâ devam ettiren en iyi örnek Murat Çobanoğlu'nun sahibi olduğu âşık kahvehanesidir. Yöre âşıklarına göre âşıklık geleneğinin tekrar canlanması için âşık kahvehanelerinin eski haline dönmesi gerekmektedir.

³⁷ Nebi Özdemir, "Türkiye'deki Halk Eğlenceleri Ve Kış Eğlenceleri", *V. Milletlerarası Halk Kültürü Kongresi, Halk Müziği Oyun ve Tiyatro, Eğlence Seksiyon Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Hagem Yayınları, Ankara 1997, s. 284.

³⁸ Bkz. "Âşık Mahir Altuntaş" ile 13. 06. 2000 tarihinde Ankara'da tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi'ndedir.

5. Gurbet: Âşıklık geleneği içerisinde gurbete çıkmanın hem gelenek hem de âşığın eğitimi için çok önemli bir yeri vardır. Âşık ya da çırak gezip gördüğü yerlerde yeni bilgiler edinmekte, bilgisini, görgüsünü ve tecrübesini artırmaktadır.

Âşık gurbete çıktığında farklı meclislerde, farklı insan kitlelerine hitap eder. Hitap ettiği insan kitlesinin hoşlandığı ve severek dinlediği farklı âşık havaları çalıp, farklı usta malı şiirler ve türküler söyler. O yörenin önde gelen âşıklarıyla karşılaşmalar yapar. Bundan dolayı da âşık yeni âşık havaları, usta malı şiirler ve türküler öğrenmek zorunda kalmakta böylece de gurbete çıkma âşığın bilgisinin, görgüsünün ve tecrübesinin artmasına vesile olmaktadır.

D. Çırağın Eğitim Sürecinde Diğer Kültürel Etkiler

Âşıklık geleneğini usta-çırak ilişkisi içinde öğrenmeye çalışan bir âşık adayını, bu geleneği icra edebilmesi için alması gereken edebî ve meslekî terbiyeyi hiç şüphesiz ki sadece çıraklığını yaptığı ustasından edinmez. Âşık adayının eğitim sürecinde onun eğitimindeki en etkili faktör kendi ustası olmakla birlikte diğer yardımcı faktörler de çırağın eğitiminde söz sahibi olmaktadır. Bu faktörleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Çırağın Tahsil Durumu: Mülakat yaptığımız Kars yöresi âşıklarından bir kısmına göre âşıklık geleneğini öğrenmekte olan çırağın bu geleneği daha iyi öğrenmesinde ve sanatını iyi bir şekilde icra edebilmesinde onun örgün eğitim kurumlarından aldığı eğitimin önemli bir yeri vardır.

2. Çırağın Kitap Okuma Ahşkanlığı: Âşıklık geleneği sözlü bir kültüre dayanmakla birlikte özellikle XIX. yüzyıldan sonra yazılı kültür ve son yüzyıllarda da elektronik kültür, gelenek üzerinde önemli bir değişim yaşanmasına sebep olmuştur.

Usta-çırak geleneğinin ilk dönemlerinde çırak, ustasını âşık meclislerinde gözlemleyerek, taklit ederek yetişmekteyken, yazılı kültürün yaygınlaşması, okuma-yazma oranının artması çırağın âşıklık geleneği ile ilgili yapılan ve sayıları gün geçtikçe artan araştırmaları, kitapları okumasına imkân vermekte, böylece çırak kendisini daha iyi yetiştirebilmektedir. Bundan dolayı usta bir âşık çırağına özellikle geçmişte yaşamış olan üstat âşıkların hayatlarını ve eserlerini konu alan kitapları okumasını tavsiye etmektedir.

3. Çırağın Yetiştirme Sürecinde Diğer Âşıkların Etkisi: Kars yöresi âşıklık geleneği içerisinde görülen usta-çırak ilişkileri kesin ve katı kurallara bağlı görünmemektedir. Usta bir âşığın yanında belli bir eğitim sürecine giren çırak sadece kendi ustasının bilgilerinden faydalanmaz, sadece kendi ustasını örnek almaz. Âşık meclislerinde görüp tanıdığı ve icrasını beğendiği diğer usta âşıkların bilgi, tecrübe ve eserlerinden de faydalanarak kendini yetiştirmeye çalışır. Zaten usta âşıklar da çıraklarına sadece kendilerinden değil, diğer usta âşıkların birikimlerinden de faydalanmalarını tavsiye ederler.

Kars yöresi âşıklık geleneğinin usta âşığı Şeref Taşlıova âşıklığa başlayışını anlatırken Kars yöresi âşıklarının pek çoğu ile tanıştığını, onlarla birlikte seyahatlere çıktığını, onları kendisine örnek aldığını belirtmektedir.³⁹ Sabri Yokuş da gelenek içerisinde; kendisine hikâye anlatma yönüyle Murat Çobanoğlu'nu, şiir dalında ise Yaşar Reyhanî'yi örnek aldığını ifade etmektedir.⁴⁰

4. Çırağın Yetiştirme Sürecinde Dinleyici Kitlesinin Etkisi: Âşıklık geleneğine meraklı ve âşık meclislerinin müdavimi olan dinleyici kitleleri de âşığın ve çırağın yetişmesinde önemli etkileri olan bir faktördür. Âşık meclislerini sürekli takip eden bu kitle; âşıklık geleneğini, âşıkların eserlerini ve âşık fasıllarını çok iyi bilmektedir. Bundan dolayı da icra anında âşıkları sürekli kontrol etmekte, geleneği icra eden bir âşığın, geleneği çok iyi temsil edip etmediğinin ölçüsünü belirlemektedir. Dinleyici kitle, âşığı mecliste dikkatle dinlemekte onun icra ettiği usta malı sözlerde, deyişlerde, hikâyelerde, yaptığı hataları düzeltmektedir. Böylece geleneği icra eden âşık ile dinleyici kitle arasında bir denetim sistemi teşekkül etmektedir. Kars yöresi âşıkları dinleyici kitlenin âşıkları tenkit etmesini âşığın yetişmesinde olumlu bir etken olarak görmektedirler.

Ayrıca âşıklık geleneğinin devam etmesinde, kuşaktan kuşağa aktarılmasında sözlü kültür ortamı içerisinde yaşamış, geçmiş âşıkların meclislerinde bulunmuş ve günümüzdeki âşık meclislerini de takip eden yöre

³⁹ Bkz. "Âşık Şeref Taşlıova" ile 07. 06. 2000 tarihinde Ankara'da tarafımızdan yapılan görüşme Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi'ndedir.

⁴⁰ Bkz. "Âşık Sabri Yokuş" ile 04. 10. 1999 tarihinde Kars'ta tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi'ndedir.

insanınin çok önemli bir rolü vardır. Öyle ki bu dinleyici kitle, âşıkları geleneğin daha iyi icra edilmesi ve âşığın kendisini daha iyi yetiştirmesi için âdeta zorlamaktadır. Âşık meclislerindeki bu bilinçli insanlar âşığı her an kontrol ederler, ona hatalarını söylerler ve ondan istekte bulunurlar. Böyle bir meclisin huzuruna çıkıp geleneği icra edecek âşığın varlığı, yani usta malı şiir, âşık havası, türkü ve hikâye bilgisi çok olmalı, irticalen şiir söyleme kabiliyeti kuvvetli olmalı, ayrıca da meclis adabını çok iyi bilmeli ki o meclisi güzel bir şekilde idare ederek dinleyici kitleyi icrasıyla memnun edebilsin. Meclisteki birinin istediği türküyü söyleyemeyen, istediği âşık havasını çalamayan, irticalen şiir söyleyemeyen ve meclis adabını iyi bilmeyen bir âşık toplumun nazarında iyi bir âşık değildir.

Bundan dolayı âşığı dinleyen, âşıklık geleneğini belki de bir âşık kadar iyi bilen, âşık meclislerinin müdavimi olan kişiler ve âşığın içinde yetiştiği toplum da âşıkların yetişmesinde önemli unsurlar arasında gösterilebilir.

E. Âşıklık Geleneğinde Kalfalık Dönemi

Kars yöresi âşıklarının birçoğu âşıklık geleneği içerisinde “çıraklık”, “kalfalık” ve “ustalık” gibi dönemlerin olduğunu belirtmektedirler. Yöre âşıkları, bir âşık adayının geleneği güzel bir şekilde icra edebilmesi için bu dönemlerden geçerek bilgi, görgü ve tecrübesini arttırması gerektiğini ifade etmektedirler.

Âşık adayı çıraklık döneminde; ustasının yanında bulunarak ustasının geleneği nasıl icra ettiğini gözlemler. Usta malı deyişleri, âşık havalarını ve halk hikâyelerini ustasının kontrolünde öğrenir. Bu dönemde çırağın en çok kullandığı öğrenme metotları “**ezberleme**”, “**gözleme**” ve “**taklit etme**”dir.

“Bu süreçte âşık, bir yandan yeni destanlar öğrenirken öte yandan hali hazırda bildiklerini de yeni öğrendiği süslemelerle genişleterek geliştirir. Öte yandan dinleyicinin önüne çıkıp destan anlatabilen bu genç insanı, yaşını göz önünde bulunduran dinleyici çoğunlukla hoş görüyle dinlemektedir. Eski destanları genişleterek ve yeni destanlar öğrenerek ve bunları söylemek suretiyle dinleyicisini bütün bir gece eğlendiren âşığın bu en önde gelen amaçlarından birisidir.

Böylelikle âşığın sanatında dinleyicinin oynadığı önemli rol başlar. Bu noktaya kadar onun destanını kompoze etmesinde ve bunu yeterli bir hız ve geleneksel ritmik bir kalıba uygun olarak yapması yeterlidir. Eğer âşık

geleneksel materyali yeterince dinlemiş ve öğrenmişse bunları yapabilir ancak destanın uzunluğu ve süslemelerle süslenişi ve genişletilmesi ise dinleyicinin talebine bağlıdır. Onun dinleyicisi artık ona karşı “genç-delikanlı” tavrından ziyade onu yetişmiş bir âşık olarak kabul etme yolundadır.”⁴¹

Metin Özarslan’ın kalfalık dönemi ile ilgili aşağıdaki ifadeleri ise, âşıkların bu dönemdeki vasıflarını belirlemesi bakımından kayda değerdir: “Bu dönem, adayın belirli ölçülerde saz çalması ile usta malı şiir söyleyebilmesi ve ustasından öğrendiklerini dinleyici kitlesi önünde okumasıyla başlar. Kalfalık döneminde artık iyiden iyiye saza hâkim bir duruma gelen âşık adayının dili de laf yapar hâle gelir.”⁴²

1. Mahlas Alma: Mahlas; şairlerin şiirlerinde asıl isimlerinin yerine kullandıkları takma bir isimdir. Türk edebiyatında var olan bu gelenek âşıklık geleneğimizde de yüzyıllardır varlığını devam ettirmiştir. Âşıklık geleneğinde mahlas almaya “tapşırma” da denilmektedir. Türkiye âşıklık geleneğinde olduğu gibi Kars yöresi âşıklık geleneğinde de âşıklarımız şiirlerinin son dörtlüklerinde adlarını tapşırlar.

Usta-çıracak geleneği içerisinde yetişmiş olan âşıklarımızdan bazıları mahlaslarını kendi ustalarından almışlardır. Bayram Deniz “Denizoğlu” mahlasını ustası İsmail Azerî’den, Hakkı Yerli “Yerlioğlu” mahlasını ustası İlhamî Demir’den, Maksut Koca “Feryadî” mahlasını ustası Mehmet Hicranî’den, Mahmut Demirci “Kağızmanlı” mahlasını ustası Feyzi’den, İsmail Kurt “Aladağlı” mahlasını ustası Laçın Aladağlı’dan almıştır.

Mülakat yaptığımız âşıklardan edindiğimiz bilgilere göre usta-çıracak geleneği içerisinde yetişmiş olan bir çırağa, mahlasını kendi ustası verebileceği gibi başka bir usta da verebilir.

Kars yöresi âşıkları kendi özelliklerini, yaşadıkları yeri, diğer âşıkların mahlaslarını, mahlas olacak kelimedede dudak ünsüzlerinin olmayışını⁴³ dikkate alarak kendilerine mahlas seçmektedirler.

⁴¹ Albert B. Lord’dan nakleden: Doç. Dr. Özkul Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 240.

⁴² Dr. Metin Özarslan, *Erzurum Âşıklık Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 108.

⁴³ “Kars yöresi âşık fasıllarındaki dudak değmez adı verilen ve b, p, m, f, v, gibi dudak ünsüzlerinin yer almadığı ayaklarla deyişme yapılır. Birbirlerinden üstün olduklarını bu bölüme kadar ispatlayamayan âşıklar bu zor ayaklardan biri veya birkaçı ile deyişerek

Mahlas alma günümüz Kars yöresi âşıklık geleneğinde hâlâ devam eden bir gelenek olmakla birlikte mülakat yaptığımız âşıklarımızın pek çoğu mahlas kullanmamakta, şiirlerinde kendi isimlerini ya da soyisimlerini kullanmaktadırlar. Bu âşiklara örnek olarak: Şeref Taşlıova, Orhan Karadağoğlu, Ali Rıza Ezgi, Günay Yıldız, Mürsel Sinan, Muhlis Denizer, Sabri Yokuş, Mustafa Aydın, Mahir Altuntaş verilebilir.

Şeref Taşlıova'ya "Natukî", Mustafa Aydın'a "Aydinoğlu" mahlasları ustaları tarafından verilmesine, Murat Çobanoğlu "Devranî" ve "Yananî"⁴⁴ mahlaslarını ilk âşıklık döneminde kullanmasına rağmen bu âşıklarımız daha sonra kendi isimlerini mahlas olarak kullanmayı uygun bulmuşlardır. Bu da göstermektedir ki âşıklar mahlaslarını zamanla kendi beğenilerine göre değiştirebilmektedirler.

Bayram Denizoğlu, Yener Yılmazoğlu, İlgar Çiftçioğlu, Arif Tellioglu, Hakkı Yerlioğlu gibi âşıklarımız kendi soyisimlerinin sonuna "oğlu" kelimesini ekleyerek bu ismi mahlas olarak kullanmışlardır.

İsmail Cengiz mahlas olarak adı ve soyadı ile ilgisi olmayan, Azerbeycan'dan geldiğini vurgulayan "Azerî" mahlasını kullanmaktadır.

Günay Yıldız'ın babası Murat Yıldız, "Karahanlı" mahlasını, İsa Özgür, "Viranî" mahlasını, Mahmut Demirci, "Kağızmanlı" mahlasını yaşadıkları köyün adından esinlenerek almışlardır.

2. Berat Alma: Âşık adayı âşıklık geleneğini öğrenmek ve bu geleneği icra edebilmek üzere "çıraklık" denilen bir eğitim sürecinden geçer. Kars yöresi âşıklarına göre "çıraklık" olarak adlandırılan bu dönemin müddeti çırağın geleneğe olan ilgisine ve şahsî yeteneğine bağlıdır. Çırak bu dönem içerisinde bir yandan âşıklık geleneği ile ilgili bilgi ve görgüsünü arttırırken bir yandan da ustasına, geleneği icra edebilmesi için hizmet eder. Usta-çırak geleneği içerisinde yetişen âşık adayı aynı zamanda ustasının en büyük yardımcısıdır. Sürekli ustasının yanında bulunan çırak, ustasının sazını taşır, fasıllardan önce sazın akordunu yapar, fasıl esnasında ustasının rahat bir şekilde icrasını

hünerlerini göstermek için bu tarzı seçerler." Bkz. Umay Günay, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, 2. bs., Akçağ Yayınlar, Ankara, 1993, s. 59.

⁴⁴ Âşık Murat Çobanoğlu'nun kullandığı mahlaslar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yard. Doç. Dr. Ali Kafkasyalı, *Âşık Murat Çobanoğlu Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ankara 1998, s. 14-16.

yapabilmesi için gerekli ortamı hazırlamaya, aynı zamanda da âşıklık geleneğini öğrenmeye çalışır.

Eğer âşık adayı çıraklık dönemindeki eğitim sürecini başarıyla tamamlayabilir; iyi bir şekilde usta malı deyişleri icra edebilir, âşık tarzı şiirler üretebilir, âşık havalarını sazı ile çalabilir, halk hikâyelerini ustaları gibi anlatabilir ve âşık meclislerinde kendini dinleyici kitleye kabul ettirebilirse, bu âşık adayı için çıraklık dönemi bitmiş artık usta bir âşık olma yoluna girmiş demektir. Çırağının iyi bir âşık olacağına kanaat getiren usta ona “âşıklık geleneğini icra etme izni” yani “destur” ya da “icazet” de denilen “berat”ını verir. Böylece âşık adayı âşık fasıllarına ustasının gözetimine ihtiyaç duymadan çıkabilir, âşık meclislerindeki dinleyici kitlenin karşısında âşıklık geleneğini icra edebilir.

Usta âşıklar çıraklarına: “Evladım artık sen iyice yetiştin, bilgi ve görgü sahibi oldun. Âşık meclislerini tek başına idare edebilir ve âşıklık geleneğini icra edebilirsin.” anlamında bir söz söylerler ki ustanın bu sözü çırağın “beratı” olarak kabul edilir.

Fakat bazı çıraklar ustalarından “berat” olarak yazılı bir metin ya da plaket de alabilmektedirler. Örneğin; İlhami Demir’in yanında on sene kalarak ona hizmet etmiş, çıraklık yapmış olan Ali Rıza Ezgi ustasının bir diploma şeklinde hazırladığı beratını Eski Kültür Bakımı Rıfkı Danışman’dan aldığını belirtmektedir.⁴⁵ Yener Yılmazoğlu ise plaket şeklinde düzenlenmiş olan beratını, ustası Murat Çobanoğlu’nun elinden TGRT’de İzzet Altınmeşe’nin hazırlayıp sunduğu “İzzet-i İkrâm” programında ustası tarafından açılan bir ayağa irticalen cevap verip ustalığını kanıtlayarak aldığını ifade etmektedir.⁴⁶

Âşıklarımıza göre çırağa beratı verilirken çırak herhangi bir sınava tabi tutulmamaktadır. Çünkü çırak ustasının yanında geçirdiği eğitim sürecinde pek çok kez bu tür sınavlardan geçmektedir.

Beratını alan çırak ile usta arasındaki ilişki bitmez. Usta-çırak ilişkisi ile başlayan bu beraberlik âşıklık geleneğinin icra edildiği ortamlarda, birlikte âşık

⁴⁵ Bkz. “Âşık Ali Rıza Ezgi” ile 01. 10. 1999 tarihinde Kars’ta tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi’ndedir.

⁴⁶ Bkz. “Âşık Yener Yılmazoğlu” ile 10. 10. 2000 tarihinde İstanbul’da tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi’ndedir.

fasıllarına katılmada, gurbete çıkamada da sevgi ve saygı çerçevesinde devam eder.

3. Âşık Fasıllarına Katılma: Çıraklık eğitiminde biraz yol alan âşık adayı, kalfa artık ustası tarafından fasıllara sadece dinleyici, gözlemci olarak değil zamanla icracı olarak da çıkmaya başlar. Usta âşık kendi faslına başlamadan önce kendisi ile beraber pek çok âşık meclisine katılarak tecrübe kazanmış olan kalfasını dinleyici karşısına çıkararak ona bir kaç usta malı türkü söyler. Böylece usta hem meclisi kendi faslı için hazırlar hem de kalfasının yetişmesini sağlar.

Ustası ile birlikte fasıllara katılan ve pek çok fasılda da dinleyici kitlesinin karşısına çıkarak zamanla âşıklık geleneğini icra etmeye başlayan kalfa iyice tecrübe kazanır. Bu safhada kalfa; usta malı deyişleri dinleyici kitlenin istediği biçimde icra eder, irticalen şiir söyleyerek atışmalar yapar, bazı âşık hikâyelerini ustası gibi anlatmaya gayret eder. Âşıklık geleneğinin icaplarını yerine getirebildiği için de artık ustası yanında olmaksızın kendi başına köy düğünleri ve âşık kahvehaneleri gibi icra mekânlarındaki âşık fasıllarına katılarak dinleyici kitlenin karşısına çıkar ve geleneği icra ederek bu gelenek içerisinde bir yer edinmeye çalışır.

F. Âşıklık Geleneğinde Ustalık Dönemi

Âşık adayı geleneği öğrenmek için usta bir âşığın yanında çıraklık ve kalfalık dönemini geçirecek ustasından mahlasını ve beratını alır. Beratını almış olan âşık, âşıklık geleneğini icra edebilme hususunda ustasının güvenini kazanmıştır. Artık âşık adayı değil, âşık havalarını sazı ile güzel bir şekilde çalabilen, bir kalem şairi gibi şiir yazabilmekle birlikte âşık karşılaşmalarında irticalen şiir söyleyebilen, usta malı hikâyeleri aslına uygun bir şekilde anlatmakla beraber kendisi de hikâyeye tasnif ederek bu mahsullerini âşık meclislerinde anlatabilen hatta, kendine hayran bir dinleyici kitlesine sahip usta bir âşıktır.

“Âşık, öğrendiği ve geliştirdiği formülleri ve temaları yeniden şekillendirmeyi, değişik şekillere sokarak söylemeyi hiç durdurmaz, bu onun söylediklerini zenginleştirir ve onu sanatında mükemmelleştiren de budur. Duyduğu bir destanı söylemesi istenilen bir âşık kelime ve kelime onu tekrarlamaz, o destanı kendi seçimi olan kelimelerle yeniden inşa eder ve ona

kendi mührünü vurur. Tabii bütün âşıklar bütün bu devreleri başarıyla tamamlayarak bu hale gelemeyiz. Bu sanat, edebiyat ve kültür geleneğinde, “yaratıcı usta” noktasına gelemeyen, formüllere dayalı inşayı, tematik yapıyı yeterince bilmeyen ve gerekli hünere sahip olmadığı için bu işi yeterince artistik olarak oluşturamayan pek çok âşık vardır.

Usta yaratıcı bir âşık, duyduğu herhangi bir destanı anında söyleyecek kadar formül ve tema bilgisine ve destanına istediği uzunluğu veya kısalığı verebilecek ve bunları yaparken de yeni bir destan meydana getirebilecek olandır. Bu bir yönüyle geleneği muhafaza eden bir koruyucu öte yönüyle yaratıcı bir sanatkârdır.”⁴⁷

Özellikle çıracılık, nispeten de kalfalık döneminde “gözlem” ve “taklit” metodu ile kendini yetiştirmeye çalışan âşık adayı bu dönemlerde icra ettiği mahsullerde kendi kişisel yeteneğini ortaya koyamaz. Albert B. Lord’un yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere usta bir âşık olduğunda ise çıracılık ve kalfalık dönemlerinde belleğine aldığı usta malı deyişler ve hikâyelerle birlikte kendi edebî kişiliğini ve yeteneğini ortaya çıkaracak âşık tarzı orijinal eserler verir. Kalfa bu andan itibaren artık geleneği temsil edebilen usta bir âşıktır.

Kars yöresi âşıkları geçmişten günümüze kadar, usta-çıracak ilişkisi içerisinde çıracılık ve kalfalık dönemlerinde uygulamaya çalışılan bir eğitim sürecinden geçerek ustalaşmışlardır. Böylece yüzyıllar içerisinde bir usta-çıracak geleneği ortaya çıkmıştır. Usta-çıracak ilişkisi, günümüz âşıklık geleneğine paralel olarak Kars yöresi âşıklarında devam etmekle birlikte göç, ekonomik sebepler, eski âşık meclislerinin yapıldığı mekânların yavaş yavaş ortadan kalkması gibi pek çok sebepten dolayı giderek zayıflamaktadır.

SONUÇ

Âşıklık geleneği, ortaya çıkışından itibaren kendine özgü pek çok kuralı da günümüze kadar taşımıştır. Gelenek içerisindeki bu kuralların en önemlilerinden birisi de usta-çıracak ilişkileridir.

⁴⁷ Albert B. Lord’dan nakleden: Doç. Dr. Özkul Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 240-241.

Kars yöresi âşıkları üzerinde yaptığımız araştırmada âşık adayları çıraklığa şu sebeplerle başlamışlardır; aile büyüklerinden tevarüs etmeyle, yöredeki diğer âşıklardan etkilenmeyle, çevredekilerin teşvikiyle, gördüğü bir rüya sonucu, hasret duygularıyla, çektiği bir sevda sonucu, fakirlikten, kör olduğu için ya da kendiliğinden.

Âşıklarımıza göre; usta bir âşık: âşıklık geleneğinin devamını ve kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamak, öldükten sonra adının ve eserlerinin yaşamasına zemin hazırlamak, insanlara faydalı olabilmek, halkın eğitimine katkı sağlayabilmek, kendi ustalığını ispat etmek, gelenek içindeki kariyerini arttırmak için çırak yetiştirir.

Bu safhadan sonra ya usta bir çırak seçer ya da çırak kendine bir usta edinir.

Çırak yetiştirecek olan bir usta, çırak seçerken çırağın; âşıklık geleneğine karşı ilgili oluşuna, öğrenme kabiliyetine, ezber gücüne, saz çalma yeteneğine, sesinin güzel olmasına, fiziğinin düzgün olmasına, ahlâklı ve dürüst olmasına, vatansever olmasına bakarak kendine bir çırak seçer.

Kars yöresi âşıklık geleneğinde ustalar, yetiştirmek üzere kendilerine çırak seçtikleri gibi, geleneğe karşı hevesli ve yetenekli olan gençler de kendilerine hayranlık duydukları usta bir âşık seçerek ona çıraklık yaparlar ve ondan âşıklık geleneğini öğrenirler. Kars yöresi âşıklarına göre usta bir âşık geleneğin icaplarını iyi bilmeli, âşıklık sanatını çok iyi icra edebilmeli, şöhretli ve halk tarafından seviliyor olmalı, topluma iyi örnek olmalı, bildiklerini çıraklarına öğretmelidir.

Âşıklık yapmak isteyen adayın geleneğin icaplarını bilmesi ve bazı bilgiler edinmesi gerekmektedir. Âşıklık yapabilmek için sahip olunması gereken bilgi, görgü ve kuralları öğrenmek çıraklıktan başlayarak usta bir âşık oluncaya kadar devam eden bir eğitim sürecini de beraberinde getirir. Bundan dolayı Kars yöresi âşıkları çıraklığa başladıktan sonra geleneği öğrenebilmek için belli bir eğitim sürecine girerler.

Bu eğitim sürecinde bir çırağa ustası ya da diğer usta âşıklar tarafından bilgi ve görgü olarak; öncelikle genel ahlâk kuralları öğretilir. Edebî olarak ise geçmiş ustaların ya da çırağın kendi ustasının şiirleri ezberletilir. Böylece çırağın şiir repertuarı genişler ve belleğine âşık tarzı şiir kalıpları iyice yerleşir. Bu ezberleme döneminde usta âşık, çırağına usta malı eserlerden yola çıkarak

bazı dinî ve tasavvufî bilgiler ile şiir hakkında bilmesi gereken teorik bilgileri elden geldiğince öğretir. Aynı zamanda usta, çırağına saz ve âşık havalarıyla ilgili bilgileri öğretir ve çıracak daha sonra âşık hikâyelerini de öğrenerek bu bilgilerini pekiştirir. Usta âşık, çırağına âşık meclislerinde de âşık fasıllarında uyulması gereken kuralları yani “meclis adabı”nı öğretir ve çıracak bu şekilde yetiştirilmeye çalışılır.

Âşıklık geleneğinin icra edildiği ortamlar ve mekânlar çeşitli olduğu gibi çırağın eğitim sürecinin gerçekleştiği ortam ve mekânlar da çeşitlidir. Çünkü usta-çıracak geleneği içerisinde gerçekleşen eğitim sürecinin tek ve belli bir mekânı, okulu yoktur. Bu ortam ve mekânlar başta köy düğünleri olmak üzere, köy odaları, evler, âşık kahvehaneleri ve gurbette kurulan âşık meclisleridir. Bir de eğer çıracak ustanın evinde kalıyorsa ustanın evi de bu eğitim sürecinin yaşandığı bir mekân olabilmektedir.

Bu eğitim sürecinin çok önemli bir kısmı sözlü kültüre dayanmaktadır. Çıracaklar, âşık meclislerinin kurulduğu ortamlarda ustalarının sözlerini ezberleyerek, ustalarını dikkatlice gözlemleyerek, onun hareketlerini taklit ederek yetişmektedirler. Bundan dolayı usta-çıracak geleneğindeki eğitim sürecinin temelini; “*ezberleme*”, “*gözlemeleme*” ve “*taklit etme*” metotlarının oluşturduğu söylenebilir.

Çırağın, eğitim sürecinde onun âşıklık geleneğini öğrenmesine sebep olan tek unsur sadece kendi ustası değildir, çırağın tahsil durumu, kitap okuma alışkanlığı, aynı zamanda diğer usta âşıklar ve âşık fasıllarının müdavimi olan dinleyici kitle de çırağın eğitim sürecine önemli katkılarda bulunur. Bu faktörlerin yanında çırağın kendi yeteneği, bilgisi ve isteği de muhakkak ki onun eğitimi üzerinde çok olumlu etkiler yapmaktadır.

Bütün bu faktörler bir araya geldiğinde âşık adayı artık geleneğin icaplarını yerine getirebilmek için gerekli olan bilgiyi ve görgüyü, sınırları çırağın kendi yeteneğine bağlı olan bir zaman dilimi içerisinde edinir. Bu safhadan sonra ya usta âşıklar tarafından verilen ya da kendi seçtiği bir mahlâsı kullanır. Ustası uygun gördüğü takdirde çıracak beratını yani âşıklık yapabilme iznini alarak kalfalık dönemini de tamamlamış olur. Böylece âşıklık geleneğinin icra edildiği ortam ve mekânlarda fasıllara katılır, kendini tanıtmak için de günümüzde kaset çıkarmak, televizyon programlarına katılmak gibi teknolojik imkânlardan faydalanarak âşıklık geleneğini temsil edebilen usta bir âşık olur.

KAYNAKÇA

- ALTUNTAŞ, Mahir, “Âşık Mahir Altuntaş” ile 13. 06. 2000 tarihinde Ankara’da tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi’ndedir.
- ARTUN, Erman, *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- ASLAN, Ferhat, *Kars Yöresi Âşıklarında Usta-Çıracak İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2002.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
- EZGİ, Ali Rıza, “Âşık Ali Rıza Ezgi” ile 01. 10. 1999 tarihinde Kars’ta tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi’ndedir.
- GÜNAY, Umay, *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Ritiya Motifi*, 2. bs., Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- GÜNGÖR, Şeyma, “Bir Şairin Yetişmesinde Bolu Kültür Çevresinin Rolü”, *Bolu’da Halk Kültürü Ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu*, Bolu 1998, s. 77.
- KAFKASYALI, Ali, *Âşık Murat Çobanoğlu Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ankara 1998.
- KAYA, Doğan, “Sivas Yöresi Âşıklarında Çıracıklık Geleneği”, *İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995, s. 321–330.
- KAYA, Doğan, “Edebiyatımızda Âşık Kolları ve Şenlik Kolu”, *Türk Kültürü*, C: XXV, S. 412, Ağustos 1997, s. 499–508.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad: *Edebiyat Araştırmaları*, C: I, 3. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul 1989.
- ONG, Walter J., *Sözlü ve Yazılı Kültür Söziin Teknolojileşmesi*, 2. bs., Metis Yayınları, İstanbul 1999.
- OZANOĞLU, İhsan, *Âşık Edebiyatı*, Şenkıral Matbaası, Kastamonu 1940.
- ÖZARSLAN, Metin, *Erzurum ve Çevresinde Âşıklık Geleneğinin Bugünkü Durumu*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halkbilimi (Folklor) Bilim Dalı, Ankara 1999.
- ÖZARSLAN, Metin, *Erzurum Âşıklık Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 108.
- ÖZCAN, Öner, *Neşet Ertaş Yaşamı ve Bütün Türküleri*, Simurg Yayınları, İstanbul 2001.
- ÖZDEMİR, Hasan, *Âşık Şiiri*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara 1986.
- ÖZDEMİR, Nebi, “Türkiye’deki Halk Eğlenceleri Ve Kış Eğlenceleri”, *V. Milletlerarası Halk Kültürü Kongresi, Halk Müziği Oyun ve Tiyatro, Eğlence Seksiyon Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Hagem Yayınları, Ankara 1997.
- ÖZGÜR, İsa, “Âşık İsa Özgür Viranî” ile 01. 02. 2000 tarihinde İstanbul’da tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi’ndedir.
- REİCHL, Karl, *Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı)*, Çev. Doç. Dr. Metin Ekici, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

- TAŞLIOVA, M. Mete, *Kars'ta Sözel Hikâyecilik Ve Hikâyeler (İnceleme-Metin)* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halkbilimi (Folklor) Bilim Dalı, Ankara 2006.
- TAŞLIOVA, M. Mete, "Kars Sözel Hikâyeciliğinin İcra Ortamları", Hacettepe Üniversitesi, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Bahar, S. 11, Ankara 2006, s. 164–188.
- TAŞLIOVA, Şeref, "Kars'ta Âşıklık Geleneği ve Halk Hikâyeleri", *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler II*, (Haz. Feyzi Halıcı), Konya Turizm Derneği Yayınları, (b.y.y.) 1985.
- YARDIMCI, Mehmet, "Halk Şiirinde Bade İçme Mahlas Alma ve Usta Çırak Gelenekleri", *Halkbilim ve Edebiyat Yazıları*, Açıksöz Yayınları, Malatya, s. 2–16.
- YARDIMCI, Mehmet, *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri*, 3. bs., Ürün Yayınları, Ankara 1999.
- YILDIZ, Günay, "Âşık Günay Yıldız" ile 04. 10. 1999 / 07. 10. 1999 tarihlerinde Kars'ta tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi'ndedir.
- YILMAZOĞLU, Yener, "Âşık Yener Yılmazoğlu" ile 10. 10. 2000 tarihinde İstanbul'da tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi'ndedir.
- YOKUŞ, Sabri, "Âşık Sabri Yokuş" ile 04. 10. 1999 tarihinde Kars'ta tarafımızdan yapılan görüşme. Görüşmenin ses kaydı ve deşifre edilmiş metin 152/3 numarası ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Müze ve Arşivi'ndedir.